

C
1109.

Moses ha-Darschan

aus Narbonne.

Fragmente seiner literarischen Erzeugnisse

nach

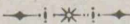
Druckwerken u. mehreren Handschriften

mit

Einleitung und Anmerkungen

von

ABRAHAM EPSTEIN.

Wien 1891.

Druck von Adolf Alkalay, Pressburg.

ר' משה הדרשן מנרבונה

כולל הדברים המוכאים על שמו

בספרים נדפסים ובכתבי-יד עם מבוא
והערות.

מאת

אברהם עפשטיין.

וויען תרנ"א.

נדפס בדפוס אברהם ן' דוד אלקאלאי, פרעסבורג.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

C. 1109

Moses ha-Darschan

aus Narbonne.

Fragmente seiner literarischen Erzeugnisse

nach

Druckwerken u. mehreren Handschriften

mit

Einleitung und Anmerkungen

von

ABRAHAM EPSTEIN.

◆ i * i ◆

Wien 1891.

Druck von Adolf Alkalay, Pressburg.

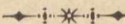
ר' משה הדרשן מנרבונה

כולל הדברים המוכאים על שמו

בספרים נדפסים ובכתבי-יד עם מבוא
והערות.

מאת

אברהם עפשטיין.

וויען תרנ"א.

נדפס בדפוס אברהם ין דוד אלקאלאי, פרעסבורג.

לכבוד החוקר הנפלא החכם הכולל

ר' יוסף דירינבורג

בפאריס

ליום מלאת לו שמונים שנה.

מבוא.

ר' משה הדרשן חי בהמחצה הראשון של המאה הי"א לסה"נ¹) בנרבונה, עיר מושב חכמים וסופרים מימי קדם. כפי הקבלה בקש קארל (הגדול) את מלך הערביים (הרון אלרשיד) לשלוח לו מבבל חכם יהודי אחד מורע דוד, שיהיה מורה ונשיא להיהודים שבארצו. מלך הערביים שלח לקארל חכם אחד ששמו היה ר' מכיר; אותו הושיב קארל בנרבונה ונתן לו לאחוזת עולם החלק השלישי מן הקרקעות של הערביים שנגרשו משם²). ר' מכיר זה יסד בנרבונה ישיבה

¹ בפירוש המחזור שבפרמא כתב ר' יוסף קרא על שושן עמק: וכן פי' אחי אבא ר' מנחם בר חלבו משמו של ר' יהודה בר משה הדרשן (ישורון ח"ו 121, החוקר ש"א 34). ר' יוסף קרא חי בסוף ימי רש"י, ואם בן חי ר' משה הדרשן כשני דורות קודם רש"י. בעל שפתי ישנים כתב בשער בת רבים (ר' אמשט' דף צ"ח ע"ב): "רבינו משה הדרשן מנרבונה בן יהושע (ר' אלפס תת"ל)" ולא נדע המקור שלו בנוגע לשם האב (עי' רש"י תולדות ר' נתן הערה 47). אולי נחלף לו ר' משה הנרבוני על רמ"ה. ר"י קרא מזכיר ר' משה בירבי יהושע שחבר "מחברת" בפתרוני הכתובים, אולי הוא רמ"ה (החוקר שם. אך עי' פרשנדטא 24). אבל מה שכתב בעל ש"י שרמ"ה חי בשנת תת"ל = 1070 הוא בודאי טעות, כי הוא חי כדור שלם קודם לזה.

² הוספה לקבלת הראב"ד יוחסין ד' לונדון 84, ה' נייבויר Anecdota Oxoniensia 82 Revue des Études juives X, 98

אשר החזיקו הוא ובניו ונכדיו. שם חכמי נרבונה נתפרסם בכל העולם והיו בנרבונה חכמים גדולים ראשי ישיבה נסמכים ונשמעים לנשיאות כמו ראשי ישיבות שבבל לראש הגולה⁽¹⁾.

בין החכמים הרבים שיצאו מנרבונה היותר נכבד הוא ר' משה הדרשן. רבנו תם בהוכיחו את ר' משולם על אשר הקיל בקצת דברים, לקח לדוגמא את רמ"ה וכתב: הלא כמה רבנים יצאו מארצך ולא הדיחו את יושבי עירם, כי יצא הרב ר' משה דרשן וה"ר לוי אחיו אחריו, ורב יוסף טוב עלם . . . (ס' הישר סימן תר"כ). ומוזה נראה כי גדול היה שם רמ"ה ונודע לחכם וירא ד'.

חוי' מידיעתו בתלמוד, ידע רמ"ה גם לשונות נכריות; הוא באר את הכתובים על פי הלשון הערבית (לקומים א' 37, 35, 32, 15), והארמית שידע מן התלמוד (שם 17, 30), והארמית שידע מן התרגום (שם 33 וע' שם 27). גם על דקדוק הלשון העברית שם את עינו (שם 24). נראה כי הגה גם בחכמת הטבע הפילוסופית, כמו שמוכה מכמה מקומות במדרש תדשא (פרק ו', ט', י'), ובמדבר רבה

מה שכתוב שם: "ונתן לו אחזה גדולה שם בעת כבשה אותה מישמעאלים", הוא טעות, כי נרבונה נלקחה מידי הישמעאלים קודם מלכות קארל בשנת 759. — אחזת ר' מכיר היתה גם ביד בניו ונכדיו, וה"ל ר' בנימין במסעותיו (ד' לונדון דף ב'): ומשם מהלך שלשת ימים לנרבונה, והיא עיר קדומה לתורה, וממנה תצא תורה לכל הארצות, ובה חכמים גדולים ונשיאים, ובראשם רבי קלונימוס בן הנשיא הגדול רבי טודרוס ז"ל מזרע בית דוד מכונה ביחוס. ויש לו נחלות וקרקעות מאת מושלי הארץ, ואין אדם יכול ליקח ממנו בחזקה. — ר' קלונימוס זה הוא הנוכר בההוספה לס' קבלת הראב"ד הנוכרת. —

(1) ההוספה הנוכרת לקבלת הראב"ד.

(פ"ד), והמדרש על עשרת הדברות (לקוט"ם ו), שכל הספרים האלה נובעים לפי דעתי מרמ"ה. בהיות נרבונה קרובה לספרד, בנקל יכול רמ"ה לדעת שפת הערביים שבספרד והפילוסופיאה שלהם.

גם בענין סוד העבור ומדת החדש העמיק רמ"ה את החקירה וכתב ע"ז דברים נכבדים (ג 8). אך ביחוד הצטיין בדרשותיו בהכניסו בהן רוח חיים על ידי רעיונים מושכלים (א 34, 28, 26, 18, 14) ועל ידי שהשתמש בהגדות קדומות המתקבלות על הלב (א 20, 3, ג 4). בתכונותיו האלה דומה רמ"ה להדרשנים המצוינים שהיו בימי קדם בארץ ישראל, כמו ר' לוי ור' תנחומא. וצדקו מאד אנשי דורו בנתנם לו את הכנוי "הדרשן". רמ"ה היה בקי בכל מקצועות התורה וההגדה, בעל שכל חד ויודע לשונות שונות ומכל ידיעותיו הרבות ידע להכין מטעמים לשומעי דרשותיו.

רמ"ה השתמש לפעמים בפירושו ודרשותיו במקורות חיצונים ומסופקים, גם במקורות שהתנגדו בקצת דברים להדעות המקובלות להיהודים. במדרש תדשא הביא רמ"ה מספר הויבליים כמה דעות המתנגדות לדעת חז"ל, והאמין כי מחבר ס' הויבליים הוא ר' פנחס בן יאיר (ע' מה שכתבתי במבוא למדרש תדשא בספרי מקדמוניות היהודים, גם *Revue des Études juives* XXI, 80). האמין (עם ר"י בן קורייש) לדברי אלרד הדני ופרש על ידם כתוב אחד במשלי (א 37). בעל מדרש רבה רבתי הביא ספורים מאלרד בלשון "אמרו רבותינו" (ע' אלרד הדני 42), ולא שנה את לשון אלרד וכתב "אמר יהושע בן נון" (שם 68, 69). בהספורים ההם יש דעות נוצריות כמו שהוכחתי בהערותי (שם 75), ובכל זאת לא נמנע בעל המדרש ההוא

להביא אותם, כי לפי ההשערה מצא אותם אצל רמ"ה¹).
מן הטעם הזה השתמש הכומר מארטיני בספרו *Pugio fidei*
בהמדרש הנזכר, וקרא אותו על שם רמ"ה, ומן הטעם הזה
לא התפשטו ספרי רמ"ה והספרים שהביאו את דבריו, ולא
הגיעו אלינו כמו שהעיר על זה ה"ר ש"ר בהוספה להערה
47 מתולדות ר' נתן²).

אלה הם הספרים אשר הקדמונים מביאים על שם
רמ"ה, והספרים הנובעים מחיבורי רמ"ה:

יסוד. ממנו מביאים הקדמונים וביחוד רש"י: לבראשית
ה' פירושים, לשמות ה', לבמדבר מ"ו (סימן 13 לא חשבתי),
לדברים ג' (סימן 30 הוא על פי השמיעה. ליהושע הוא
כנראה לר' יהודה הדרשן), לתהלים ה', למשלי ב', לאיוב
י' (סימן 49 לדברי הימים הוא על פי השמיעה). כמה מן
הפירושים האלה מסופקים אם הם לרמ"ה שלנו או לרמ"ה

¹ במאמרי אודות בראשית רבתי (כ"י פראג). הוכחתי כי
בהמדרש ההוא עלו הרבה דברים מספרו של רמ"ה, ע' מאנאצין
של ברלינר 1888 מצד 91 ואילך, ספיראטאבדרוק 27 ואילך.

² ר' יש"ר מקנדיאה כתב בסוף הקדמתו לס' נובלות חכמה:
וקודם להם אבות אבותי . . . ולא הניחו אחריהם רושם מחכמתם
הנפלאה רק הפסקים והתשובות . . . וגם הם מפונרים א' הנה וא'
הנה כי לא כווננו לקבצם כדי להדפיסם, אבל באמת אינו תמה
עוד שענינינו רואות כמה ספרים כ"י חבורי הגאונים וחכמים קדמונים
שלא נראו בדפוס וא"כ לרוק יגעו וכתבו, איה איפוא פירושי רבי'
האי ורבי' סעדיה ורבינו ניסים גאון ורבי' הננאל שהיו רבותיו של
רבי' גרשום מאור הגולה שמפירושו קצר ועשה רש"י פירושו על
התלמוד ואיפוא הן פירושי ר' משה הדרשן שמזכיר
בעל הערוך ורש"י, וכן חידושי רבי' יוסף מינש . . . ודומיהם
רבים ולא זכו לבא לדפוס . . . מזה בלתי מוכח כי ר' יש"ר חשב
שפירושי רמ"ה אבדו לגמרי, כי הוא רוצה רק לומר שגם פירושי
רמ"ה לא נדפסו, ע' *G. V.*, 289 *Zunz*.

אחר. — היסוד היה כולל פירושים על התורה חוץ מספר ויקרא, ועל תהלים משלי איוב.

מדרש תדשא. כולל לקוטים לכתבי הקדש מס' היובלים וספרים אחרים, ע' מקדמוניות היהודים מבוא למדרש תדשא XI.

בראשית רבה הגדול כשמו אצל מארטיני, או רבה רבתי כשמו אצל ר' יהודה גדליה, או רבה דרבה כשמו בקובץ 2339 שבאוקספורד או בראשית רבתי כשם כתב יד פראג, ע' אודות זה מאמרי הנזכר. לזה יש לחשוב גם כמה מאמרים שבשמה חדשה ליוחי, ע' צונץ G. V. 291. במדבר רבה. ע' מקדמוניות היהודים 73. המעתיק פירושי רש"י מזכיר אגדתא של ר' משה (לבמדבר), ע' לקוטים א 22.

אלה הדברים רבה. לקוטים א 1, או ספר ר"מ הדרשן שם 29, ע' מקדמוניות 78.

פירושים על התלמוד והפיוטים. מובאים על פי השמיעה ממנו (ב 7, 5, 3, 2, 1), או מאחרים שאמרו בשמו (ב 6, 4, ג, 4, 3, 2). —

מן התלמידים של רמ"ה נודע לנו בבירור רק ר' נתן בעל הערוך, כי הוא מביא אותו בכמה ערכין וכותב: כך קבלנו מרמ"ה (ב 1) או: ואני קבלתי (שם 2). מלשונו: ורבי משה הדרשן מנרבונא שנה לנו . . . (ב 5) נראה קצת כי רמ"ה החזיק ישיבה וכי היו לו תלמידים חוץ מר' נתן. קרוב כי ר"ג למד מרמ"ה להכיר התועלת היוצאת מלשונות נכריות להבנת הכתובים והתלמוד ולמד אצלו את הלשון הערבית, ובשובו לרומי השתלם בזה וחבר בימי זקנותו את ס' הערוך. — בבראשית רבתי ובמדבר רבה נזכר כמה פעמים שם ר' שמעיה, והוא מפרש דברי רמ"ה ומוסיף עליהם, כמו

שהעירותי בקדמוניות 174). אולי היה גם הוא תלמיד רמ"ה, ואולי הוא ר' שמעיה השושני (עיי"ש מבוא למדרש תרשא XII)²).

לרמ"ה היה בן שמו ר' יהודה הדרשן³). ר' שמואל גמע בהוספותיו להערוך כתב בערך ארס: אבל שמעתי מן החבר החכם ר' יוסף החסיד בן ר' יהודה הדרשן ששמע מפי רבינו יצחק בר מרגלוי ז"ל⁴) שממדינת נרבונא . . . (עמרת צבי 34). אפשר כי ר' יוסף זה הוא נכד רמ"ה, בן בנו ר' יהודה. — ר' לוי אחי רמ"ה היה גדול בתורה וממלא מקום אחיו אחריו, כמו שנראה מדברי רבנו תם שהבאתי לעיל. לר' לוי היה בן ששמו ר' שלמה ומוכא בהפירוש לדברי הימים המיוחס לרש"י (כ"ה ה' 243 ע' המזכיר ח"ד 130 גם א 49).

---

¹ בין המקומות שזוכר בהם ר' שמעיה זה, הבאתי שם בטעות גם את המאמר מבמדבר רבה סוף פ"מ: היה ר' שמעיה אומר מה ראתה תורה להקיל על נזיר . . . ובאמת המאמר ההוא הוא מספרי זוטא, וצ"ל שם: ר' שמעון.

² בעל היוחסין כתב: ומגדולי תלמידיו ר' משה הדרשן ר' משה העני ור' משה בר יוסף בן מרן ור' לוי בן אחיו של ר' יצחק והגדול שבכולם ר' אברהם בר יצחק הנקרא אב-ב"ד והראב"ד והרב ר' זרחיה בעל המאור והרב ר' משולם בר יעקב וה"ר שמואל בר משה . . . (יוחסין ד' קראקא ק"ל ע"ב). אך החכמים האלה חיו זמן רב אחר רמ"ה ולא יכלו ללמוד אצלו, כמו שהעיר ע"ז רש"י תולדות ר' נתן הערה 47.

³ ע' אודותיו המגיד 1874 צד 232, מאנאצין 1886 צד 176, אוצר נחמד ח"א 107, ברילל יאהרביכר ח"ה צד 114. — בההוספה לקבלת הראב"ד הנוכרת לעיל כתוב: "והרב ר' יהודה בר משה שקבל מרבינו גרשם ורבי תורה בנרבונה". זהו בודאי ר"י אחר. — ⁴ הפראפיססור הר"ד קויפמאן כתב לי כי לפי דעתו צ"ל פה: רבינו יצחק בר מרן לוי ז"ל.

אספתי בהמחברת הזאת מה שמצאתי מובא בשם רמ"ה בספרים נדפסים ובכתבי יד. בתוך הלוקוטים האלה יש כמה דברים המסופקים בעיני אם הם לרמ"ה מנרבונה, או לר' משה דרשן אחר, והעירותי עליהם במקומם. את הפירושים של רמ"ה המובאים מרש"י הדפסתי כפי נוסח רש"י בכתב יד מינכן קובץ 5. הכתב — יד שהוא מביא מרמ"ה פירושים שאינם ברש"י הנדפס ושאר כתבי יד מרש"י. ביחוד מובאים שם באיוב פירושים מרמ"ה בלשון "והדרשן פירש" שאינם ברש"י (ע' רמ"ש"ש המזכיר ח"ד 128).

הדפסתי מדרש על עשרת הדברות שמצאתי בפירוש המחזור כ"י שהיה מקודם ת"י הרשד"ל והרשז"ה, כי לפי דעתי נתחבר המדרש הזה מרמ"ה כמו שמוכח ממקצת מקומות. ע' שם הערה ו', י"א, י"ז.

לא הבאתי בהלוקוטים הדברים אשר כמה סופרים מיהסו לרמ"ה, ואינם לו. הסופרים ההם החליפו חכמים אחרים ששמם היה ר' משה על רמ"ה שלנו, ואלה הם:

ר' משה בר יעקב בר משה בר אבון מן נרבונה. בשם זה הובא בערוך ערך פרקד. ושם ערך דד מכנה אותו בעל הערוך: ר' משה ראש ישיבה בן מרנא יעקב. הר"ר שי"ר כתב עליו בתולדות ר' נתן הערה 35: "ולא מצאתי עוד מוזכר במקום אחר. ואולי הוא ר' משה הדרשן שהיה ג"כ ראש ישיבה בנרבונה . . .". ובעל נחל אשכול בפירושו לס' האשכול הלכות יין נסך סימן נ"ט החליט וכתב כדבר ברור כי ר' משה בר יעקב הוא רמ"ה. ואין כן הדבר, כי את רמ"ה מביא בעל הערוך (כשאר הקדמונים) תמיד עם כנוי הדרשן, ולא עם כנוי ראש ישיבה, ובלתי מזכיר שם אביו. נראה כי ר' משה ראש הישיבה, הוא בן ר' יעקב גאון בר משה בר אבון שהיה ראש ישיבה הראשון

בנרבונה, כפי עדות ההוספה הנזכרת לקבלת הראב"ד. מר' יעקב בר משה זה מובאת תשובה בס' האשכול (שם), ובעל האשכול מעיד עליו שהיה חכם מחכמי צרפת. — קאהוט במבוא שלו להערוך צד XV חושב כנכון את רמ"ה בפני עצמו ואת ר' משה בר יעקב בפני עצמו. ובכל זאת חשב בערך אדנדקי ו' בין המקומות שהערוך מביא בהם את רמ"ה, גם את הערכין דד ופרקד, אף ששם מובא ר' משה בר יעקב ראש ישיבה. — לה' מילר נתחלף ר' משה בר יעקב מנרבונה על ר' משה הגאון הבבלי (מפתח לתשובות הגאונים 76).

ר' משה ב"ר יעקב מקוצי בעל הסמ"ג. בעל הגהות מרדכי כתב בב"מ סימן רע"ח: «ור' משה דרשן אמר . . . מס' מצות». וזה לקוח מהסמ"ג (ס' מצות גדול) הלכות השומרין פ"ח. בעל ההגהות קורא את ר' משה בעל הסמ"ג בשם דרשן, לפי שהוא נסע מעיר לעיר ודרש בקיום המצות, כמו שכתב בסוף הקדמתו: ויהי כאשר היתה סבה מן השמים שאסבב בארצות להוכיח גליות ישראל . . . ועל כן נקרא הסמ"ג «ספר הדרשן» (צונץ צנא"ל 83). וכן מה שכתב המרדכי שבועות פ"ז (ד' ווילנא דף ז'): והר' משה הדרשן מביא ראיה . . . גם זה לקוח מן הסמ"ג עשין צ"ה (דפוס וינ' ש"ז דף ק"פ ע"ג). צונץ (תולדות רש"י בצייטשריפט שלו צד 318) טעה וחשב כי כונת המרדכי בשבועות היא לר"מ הדרשן מנרבונה, ואחריו נגרר רש"י (תולדות ר"נ הערה 47). וכן טעה בזה ה' כהן במאמרו על המרדכי (מונאטסשריפט 1878 צד 170), ולא ידע כי בשני המקומות הנזכרים מובא ר' משה מקוצי ולא רמ"ה שלנו. עוד היו בזמן מאוחר דרשנים בשם ר' משה (ע' צונץ G. V. 416 גם Perles Beiträge S. 145 ff.) האחד

מהם חי באשכנז בימי הרא"ש. את ר' משה זה מביא הרא"ש בפירושו על התורה (נדפס בס' הדר זקנים ליוורנו ת"ר) בלשון: ושמעתי מפ"י (צ"ל מפ"י) ר' משה הדרשן (שם דף ב' ע"א), או מפ"י ר' משה הדרשן (שם ב' ע"ב). רא"ג חשב בטעות כי הרמ"ה המובא מהרא"ש הוא רמ"ה מנרבונה, כמו שנראה מדבריו בנמעי נעמנים חלק אשכנזי צד 16*). הר"א גייגר כתב (נ"נ שם) כי בגליון רש"י כ"י שלו משנת 1489 מובאים פירושים בשם רמ"ה לשמות ט"ז ל"א, י"ח ט"ז גם י"ח כ"ז. בקשתי את הרר"י מיללר בברלין שיעתיק לי הפירושים ההם מן כתב יד הנזכר הנמצא בברלין, והודיעני כי חפש בהכ"י הנזכר ולא מצא אותם.

* ידידי הפרופיסור הר"ד קויפמאנן העירני כי ר' משה הדרשן הזה כבר נחלף לר' מנחם ציוני על רמ"ה מנרבונה, כי ז"ל ביחסו המובא בהמוכר ח"ט צד 24: „זקינתי אם אבא אדו' מרת יונטא בתי של מורי הרי רבי יקר בר שמואל הלוי מקולונייא, והיו לו ג' בנות ובן אחד והאחת זקינתי הנ"ל . . . והשלישית מרת ורומט אשת מוה"ר ישעיה מויליא בנו של ה"ר משה הדרשן בן רבינו אלעזר הדרשן בן רבינו משה הדרשן שיסד אקרא מודע לבינה שחיטות יפות (2) רבן (3) של רש"י נר ישראל“.

א. פירושים לתנ"ך.

1) בראשית כ"ט ל"ד: קרא שמו לוי, בכלן כתב ותקרא וזה כתב בו קרא, ויש מדרש אגדה באלה הדברים רבה ששלח הקב"ה גבריאל והביאו לפניו וקרא לו שם זה ונתן לו כ"ד מתנות כהונה, ועל שם שלוהו במתנות קראו לוי. רש"י. הר"ר ש"ר כתב כי רש"י לקח זה מדברים רבה של רמ"ה (הוספה להערה 47 מתולדות ר"ג, בכורי העתים תקצ"א 87). בקצת כ"י כתוב ברש"י בראשית רבה במקום דברים רבה (ע' ברלינר בזכור לאברהם שם). בכ"י רש"י שבדסימינאר בבירוסלוויא הוסיף הכותב אחר זה: שילחו דאגדה זו, ומה ראה יעקב לקדש לוי לכהונה יותר מכולם, שהוציא את הבכורה מבניו, לפי שאין קודש מוציא קודש, והשאר מנה אחר סדר תולדותם, וחזר ומנה ונעשה לוי עשירי כגון שמעון לוי ויהודה ונפתלי אשר יששכר וזבולון ובנימן וחזר לראש שמעון ולוי, הרי לוי עשירי (מונאטסשריפט 1864 צד 221). הכותב הזה מביא מדרשו של רמ"ה גם במ"א (ע' לבמדבר כ"ח ט"ו) ומכנהו: "אגדתא של ר"מ, וע"כ אפשר שגם הדרש על מנין הבנים הוא לרמ"ה, ואם כן גם ראש האגדתא שרש"י מביא הוא לרמ"ה, כהשערת ה' ש"ר (ע' מקדמוניות 78). הדרש על שם לוי מיוסד על פדר"א ספ"ז והתרגום המיוחס ליונתן בראשית ל"ב כ"ה, רק ששם יש מיכאל במקום גבריאל. בשמות המלאכים האלה יש תמיד ערבוב (ע' מקדמוניות 77). ובדבר מנין הבנים ע' תנחומא ב' ראה י"ב והדר זקנים עה"פ וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו שמביא מתנחומא ענין אחר. ובס' הויבליים פל"ב אומר שיעקב מנה מבנימן ולמעלה, וזה כהדעה השנית שבפדר"א.

1) ל"ה ח'. ותנית דבורה, מה עניין דבורה בבית יעקב, אלא לפי שאמרה רבקה ושלחתי ולקחתיך משם אף שלחה את דבורה אצלו לפדן ארם לצאת משם. מדבריו ר' משה הדרשן למדתיה. רש"י על פי כתב יד מינכן קובץ 5 דף ל"ג ע"א. בבראשית רבתי כ"י עה"פ זקום ברח לך: והוא לא חזר עד שלוחה שני ותמת דבורה מנקת רבקה, וכי מה סיבה של דבורה אצל יעקב, אלא ששלחה אותה אליו רבקה אמו כדי שישוב

כשם שאמרה לו ושלחתי ולקחתיוך משם. — ובסי הישר: בעת ההיא שלחה רבקה מארץ כנען דבורה בת עויץ מניקתה ושני אנשים מעבדי יצחק אל יעקב . . . וישבו אל ביתם ארצה כנען ודבורה ישבה עם יעקב . . . ספר היובלים פל"א מספר זה באופן אחר. —

(3) ל"ט י"א. כתב רבנו משה הדרשן ואין איש מאנשי הבית, מכלל דאיש אחר שלא מאנשי הבית, כלומר חלוק ומפולג מתורת אנשי הבית, היה שם, וזהו דמות דיוקנו של אביו, תוספות סוטה ל"ו ע"ב.

(4) מ"א י"ד. וירצהו, כתב הדרשן וירצהו כאלו השם או המלאך הריצו אותו, גליון כ"רש"י של גינור, נטעי נעמנים 8.
(5) מ"ח ז'. ואני בבאי מפרן, אעפ"י שאני ממריה להוליכני להיקבר בארץ כנען, לא עשיתי כן לאמך, שהרי מתה סמוך לבית לחם, כברת ארץ, מידת הארץ והן אלפים אמה במידת תחום. —

מדברי רבי משה הדרשן. לא תאמר שערכו עלי גשמים מלהוליכה ולקבורה בחברון עת שהגריד היה שהארץ היתה מנוקבת ככברה ואקברה שם, ולא הולכתיה אפילו בבית לחם להכניסה לארץ, וידעתי שיש בלבך עלי, אבל דע לך שעל פי הדיבר קברתיה שם שתהי' לעזרה לבניה כשיגלם נבוזר אדן והיו עוברים דרך שם יצתה רחל על קבורתה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים שנאמר קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה (ירמיה ל"א ט"ו), ואונקלוס תרגם . . . רש"י כ"מ מ"א ע"א. ברש"י הנדפס ובכ"י שלי כתוב: מדת ארץ והם אלפים אמה כמדת תחום שבת כדברי רבי משה הדרשן, ולא תאמר . . . לפי הפירוש הראשון כברת היא מדת הארץ והוא פשט הכתוב, ולפי הפירוש השני כברת היא תכונת הארץ, והוא הדרש שבפס"ד והיו ביום השמיני ובכ"ר פס"ב, לפי רש"י הנדפס הפשט הוא מרמ"ה, ולפי כ"י מינכן מביא רש"י את הדרש בשם רמ"ה.

(6) שמות י"ח י"א. כי גדול ד' מכל האלהים, כבר פירש מע"ז של מדין, ועתה מכל האלהים. ר"מ הדרשן. פענח רזא שם.

(7) כ"א ב'. שש שנים יעבוד, חסר וי"ו קרי ביה יעבד דמדר"ב (דמדרבנן ?) האדון עובד את העבד כדאי' בפ"ק דקידושין (כ' ע"א) הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו. מהר"מ הדרשן. חדושים על הפשט של רש"י, כ"י שלי. מסופק אם זה מרמ"ה מנרבונה.

(8) כ"ח, י'. קתולדותם, כסדר שנולדו ראיבן שמעון לוי ויהודה דן ונפתלי על האחת. ועל השנית גד אשר יששכר זבולן יוסף ובנימין מלא, שכך הוא כתוב במקום תולדתו. עשרים וחמשה אותיות בכל אחת ואחת. מיסוד של רמ"ה. רש"י כ"מ דף ע"ב ע"ב. הובא מברלינר בזכור לאברהם. ברש"י הנדפס וכ"י שלי חסרות המלות מיסודו של רמ"ה.

(9) ל"ד א'. ויאמר ד' אל משה פכל לך, בתחילה בשעת הכעס נאמר וידבר ד' אל משה (שמות ל"ב ז') לשון קושי, כמו דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות (בראשית מ"ב ל'), וכאן בשעת הרצון נאמר בלשון ריצוי ובלשון פיוס בלשון אמירה כמו אמרי נא אחותי את (שם י"ב י"ג), בלשון פיוס. מיסוד הדרשן.

כ"מ דף פ' ע"א. ברש"י שלנו וכ"י אינו. בזכור לאברהם לא הביא זאת.

(10) ל"ד כ"ו. ראשית בכורי אדמתך, משבעת המינים האמורים בשבת אדמתך, ארץ חטה ושעורה גפן ותאינה ורימון וזית שמן ודבש. דבש הן תמרים. והדרשן פירש ביסוד שלו כל אילו שבעת המינים למה נצטוו בביכורים יותר ממינים אחרים. לא תבשל גדי, אזהרה לבשר בחלב. . . . רש"י שם דף פ"א ע"א. מן והדרשן פירש עד אחרים אינו ברש"י הנדפס ולא בכ"י שלי.

(11) במדבר ז' א'. כתב ר' משה הדרשן בן פרס (?)
 מה דאומרים כלת כתיב הכי פ"י אל תקרי כלות אלא כלת,
 ולא רצה לומר שהוא חסר אלא הוא מלא ו' כנגד ו' פעמים
 כלה האמורה בשיר השירים.

פירוש רש"י כ"י נייגר, ג"נ 8. פירוש רמ"ה מוסב על הנאמר
 בפסיקתא דויהי ביום כלות: כלת כתיב כיומא דעלת כלתא לננוא,
 ע' בוכר שם הערה ק"ד. לפי דעת ברילל במקום בן פרס צ"ל
 בפסיקתא (יאהרביכר ח"ה 114). אולי צ"ל מן פרים, והכונה לר'
 משה מפארים שממנו מביא ברלינר בפלישת סופרים 26 פירושים
 על התורה. אך ר"מ מפארים בלתי נקרא הדרשן.

(12) ז' י"ח. ומצאתי ביסודו של ר' משה הדרשן אמר
 ר' פנתם נתנאל בן צוער השיאם עצה זו. קערת כסף, מניין
 אותיות בנימטרייא תשע מאות ושלישים כנגד שנותיו של
 אדם הראשון, שנאמר ויחי אדם (צ"ל ויהיו כל ימי אדם
 אשר חי) תשע מאות ושלישים שנה וגו' (בראשית ה' ה'). שלשים
 ומאה משקלה, על שם שכשהעמיד תולדות לקיום העולם
 בן מאה ושלישים שנה היה שנאמר ויחי אדם שלשים ומאה
 (צ"ל ומאת) שנה ויולד וגו' (שם ה' ג'). מזרק אחד כסף,
 מיניין אותיות בנימטרייא חמש מאות ועשרים על שם נח
 שהעמיד תולדות בן חמש מאות שנה, ועל שם עשרים שנה
 שנגזרה גזירת המבול קודם תולדותיו כמו שפירשהי אצל
 והיו ימיו מאה ועשרים שנה (שם ו' ג'), ולכך נאמר מזרק
 אחד כסף ולא מזרק כסף אחד, כמו שנאמר בקערה, לומר
 שאף אותיות של אחד מצטרפות למניין. שבעים שקל, כנגד
 שבעים אומות שיצאו מכניו. כל אחד, כנגד התורה שניתנה
 מידו של הקב"ה. עשרה זהב, כנגד הדברות. מלאה קטרת,
 גימטרייא של קטרת תר"ג, ובלבד שתחליף קו"ף בדל"ת על
 ידי את בש גר דק. פר אחד, כנגד אברהם: ויקח בן בקר
 (שם י"ה ז'). איל אחד, כנגד יצחק: ויקח את האיל וגו'

(שם כ"ב י"ג). כבש אחד, כנגד יעקב: והכבשים הפריד יעקב (שם ל' מ'). שעיר עזים לכפר על מכירת יוסף, שנאמר בה וישחטו שעיר עזים (שם ל"ז ל"א). ולזבח השלמים בקר שנים, כנגד משה ואהרן שנתנו שלום בין ישראל לאביהם שבשמים. אלים כבשים ועתודים, שלשה מינין כנגד כהנים ליום וישראל, וכנגד תורה נביאים וכתובים. שלש חומשויות כנגד חמשה חומשים וחמש דברות הכתובים על לוח האחד, וחמש על לוח השנית. עד כאן מיסודו של ר' משה הדרשן. רש"י כ"מ דף ק"ד ע"ב. הרבה מן הדרשות האלה מובאות גם במדרש תדשא ובמדבר רבה ע' מקדמוניות 78 ושם מבוא למדרש תדשא XI.

13) ז' פ"ה. כל כסף הכלים, וכתב רש"י ללמדך שהיו כלי הקדש מכוונין במשקלים, שוקלם אחד אחד וחוזר ושוקלם כאחד כולם לא רבה ולא מיעט. מיסודו של רמ"ה. הרמב"ן לבמדבר ז', ב'. אבל ברש"י אין המלות מיסודו של רמ"ה. הדרש הוא מספרי.

14) ח' ז'. והעבירו תער, מצאתי ביסודו של ר' משה הדרשן לפי שנתנו כפרה על הבכורות שעבדו ע"ג והיא קרויה זבחי מתים והמצורע קרוי מת, לכך הזקיקן תגלחת כמצורע. רש"י.

15) י"א כ'. והיה לכם לזרא, ובדברי רמ"ה ראיתי שיש מקום שקורין לחרב זרא.

רש"י כ"מ ק"ח ע"ב, בנדפס כתוב. שיש לשון שקורין... בלתי מובן מה ענין חרב לפה, וכי אכילת השלח היתה לבני ישראל לחרב? אולי צ"ל: "שיש מקום שקורין לחבורה זרא", וכונתו למלת זר בריש דגושה בערבית שהוראתה מכה ופצע (ע' Dozy, Supplément lement בערכו). וכן אמרו בויק"ר פ"ח ובמ"ר פ"ז: מהיכן נתחייבו ישראל בזיבות וצרעת... ר' יהודה בר סימן אמר ממתאוננים, שני עד אשר יצא מאפכם והיה לכם לזרא, מהו לזרא, ר' הונא אמר

לזרנא ולבוטנא . . . בבמ"ר הנירסא לזרא, גם בויק"ר בכ"י שלי
כתוב לזרא. מן הענין נראה שהוראת זרא ובוטנא היא זיבה וצרת. —
ה"ר ש"ר הביא בתולדות ר' נתן הערה 47 דברי רמ"ה וכתב: וכן
הוא במדרש תנחומא שם. אבל אני לא מצאתי זה בתנחומא. —
16) י"א כ"א. ור' משה הדרשן פירש שלא בכו אלא
אותן שיצאו ממצרים.

רש"י שם קי"ח ע"ב.

(י"ג, ד'. הדרש על שמות המרגלים ע' להלן 29).

17) ט"ז ל"ב. ומיסודו של ר' משה הדרשן העתקתי
למה נסמכה פרשת מקושש לפרשת ע"ז לומר לך שהמחלל
שבת כעובד ע"ז, שאף היא שקולה כנגד כל המצות, וכן
הוא אומר בעזרא (נחמיה ט' י"ג) ועל הר סיני ירדת ותתן
לעמך תורה ומצות (צ"ל ותתן להם משפטים ישרים וגו')
ואת שבת קדשך הודעת להם. ואף פרשת ציצית לכך נסמכה
לאילו לפי שאף היא שקלה הכתוב ככל המצות שנאמר
ועשיתם את כל מצותי (להלן פסוק ט'). על כנפי בגדיהם,
כנגד ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות י"ט ד'). על
ארבע כנפות ולא בעלת שלש ולא בעלת חמש, כנגד ארבע
לשונות של גאולה שנאמרו במצרים: והוצאתי (שמות ו' ו')
והצאתי (שם) וגאלתי (שם) ולקחתי (שם ז'). פתיל תכלה,
על שם שיכול בכורות. תרגומו של שכול תכלא. ומכתם
היתה בלילה וכן צבע תכלת דומה לצבע רקיע המשחיר
לעת ערב. ושמונה חוטין שבה כנגד שמונה ימים ששהו
ישראל משיצאו ממצרים עד שאמרו שירה על הים.
רש"י שם קכ"ג ע"א. ע' מזרחי ושפתי חכמים אודות המספר
שמונה.

18) י"ט ב'. ומדרש אגדה העתקתי מיסוד ר' משה
הדרשן ז"ל ויקחו אליך משלהם, כשם שהם פרקו לעגל נזמי
זהב כך יביאו זו לבפרה משלהם. פרה אדומה, משל לבן

שפחה שטינף פלמין של מלך, אמר המלך תבא אמו ותקנה הצואה, כך תבא פרה ותכפר על העגל. אדומה, על שם אם יאדימו כתולע כצמר יהיו (ישעיה א' י"ח), שהחטא קרוי אדום. תמימה, על שם שהיו ישראל תמימים ונעשו בו בעלי מומין, תבא אמו ותכפר עליהם ויחזרו לתמותן. לא עלה עליה עול, כשם שפרקו מעליהם עול שמים. אל אלעזר הכהן, כשם שנקהלו על אהרן, שהוא כהן; לעשות העגל. ולפי שאהרן עשה את העגל לא נתנה לו עבודה זו שאין קמיגור נעשה סניגור. ושרף את הפרה, כשם שנשרף העגל. עץ ארו ואזוב ושני תולעת, שלשת מינין כנגד [שלשת] אלפים שנפלו בעגל. וארו הוא הגבוה מכל אלנות ואזוב נמוך מכולן, סימן שהגבוה שנתגאה וחטא ישפיל עצמו כאזוב וכתולעת ויתכפר לו. למשמרת, כמו שפשע העגל שמווי לכל הדורות לפורענות ואין לך פקידה שאין בה מפקידת העגל שנאמר וביום פקדי ופקדתי וגוי (שמות ל"ב ל"ד). וכשם שהעגל טימא כל העוסקים בו כך תטמא כל העוסקים בה. וכשם שנטהרו באפרו שנאמר ויזר על פני המים וגוי (שם ל"ב כ'), כך ולקחו לטמא מעפר שריפת החטאת ונתן עליו מים חיים אל כלי ע' כ' י' ה'.

רש"י שם קב"ו ע"ב. המלה האחרונה היא ראשי תיבות: עד כאן יסוד הדרשן. המשל מבן השפחה יש בתני חקת סוף סימן ח' ובמ"ד פ"ט, וענין הארו והאזוב תנחומא שם ס"ו.

(19) כ"ו כ"ד. ומיסודו של ר' משה הדרשן למדתי שירדה אמן למצרים כשהיתה מעוברת מהן לכך נחלקו למשפחות כהצרון וחמול וחבר ומלכיאל שהיו בני בנים. רש"י שם קל"ד ע"ב.

(20) כ"ו ל"ח. חמשה משפחות נחסרו מבניו של בנימן. כאן נתקיימה מקצת נבואת אמו שקראתו בן אוני (בראשית

ל"ה י"ח), בן אנינות. ובפלגש בגבעה נתקיימה כולה. זו מצאתי ביסודו של ר' משה הדרשן.
רש"י שם הל"ו ע"ב.

(21) כ"ו ל"ו. ואלה בני שותלח, שאר בני שותלח נקראו על שם שותלח, ומעורן (צ"ל ומערן) יצאתה משפחה רבה ונקראת על שמו, ונחשבו בני שותלח לשתי משפחות. צא וחשוב ותמצא בפרשה זו חמשים ושבע משפחות, ומבני לוי שכנה הרי ששים וחמש, וזהו שנאמר כי אתם המעט (דברים ז' ז'), ה' חסירין ממשפחת כל העמים שהן שבעים. אף זו הבנתי מיסודו של ר' משה הדרשן אך הוצרכתי לפחות ולהוסיף בדבריו.
רש"י שם קל"ו ע"ב.

(22) כ"ה ט"ו. בשילהי אגדתא של ר' משה מצאתי אני המעתיק שעיר עזים אחד לחטאת, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבש"ע למה לא נזכר עשו עם האחרים? א"ל אין בו רשות. אמרו לו אם אין בו רשות ויזכר בזכות אברהם יצחק ויעקב. אמר להם אם כן יזכה לחטאת שני שעיר עזים אחד לחטאת זה עשו שני' בו אדרת שער (בראשית כ"ה כ"ה), ויהיה נושא את תלאות (חטאות?) יעקב כמ"ש ונשא השעיר עליו את כל עונותם (ויקרא ט"ז כ"ב). גליון כ"י רש"י של הסימינאר בכריסלויא, מונאטסשריפט של פראנקיל 1864 צד 221. בב"ר פס"ה: ונשא השעיר עליו זה עשו שני הן עשו אחי איש שעיר. בפירוש הרא"ש שבהדר זקנים סוף פ' נשא: שעיר עזים כנגד עשו. אמרו מה"ש לפני הקב"ה למה יזכר עשו עם אלו הצדיקים דבל למד צדק? אמר להם יזכר בזכות אבותיו הצדיקים. אמר להם יזכר אף לחטאת, ושעיר עזים זה עשו דכתוב איש שעיר, ויהיה נושא כל חטאת עונות אבותיו שני ונשא השעיר עליו את כל עונותם.

(23) כ"ח י"ט. פרים בני בקר שנים, פרים כנגד אברהם, אלים כנגד יצחק, כבשים כנגד יעקב והכבשים הפריד יעקב כן ראיתי ביסודו של רמ"ה.
רש"י, ע' לעיל 12.

(24) ל"ב כ"ד. וגדרות לצנאכס, תיבה זו מגזרת צנה ואלפים כלם (תהלים ח' ח') שאין בו אלף מפסיק בין צדיק לנזן. ואלף שבא כאן אחר הנזן במקום ה"א של צונה הוא. מיסודו של ר' משה למדתי.
רש"י.

(25) ל"ב מ"ב. ויקרא לה נבה, לא מפיך ה"א. וראיתי ביסודו של ר' משה, לפי שלא נתקיים לה שם זה לפיכך הוא רפי, שמשמש מדרשו כמו לא. ותמהני מה ידרוש לשתי תיבות הדומות לה: ויאמר לה בועז (רות ב' י"ד), לבנות לה בית (זכריה ה' י"א).

רש"י. הרמב"ן מתפלא שרש"י לא ידע שברות רבה פ"ה דורשין באמת את שתי התיבות שרש"י מזכיר. וע' תוס' קידושין מ"ט ע"ב.

(26) ל"ג מ"א. למה נכתבו המסעות האלה, להודיע חסדיו של מקום, שאעפ"י שגזר עליהם לטלטלם ולהניעם במדבר לא תאמר שהיו נעים ומטולטלים במסע למסע כל ארבעים שנה, ולא היתה להם מנוחה, שהרי אין כאן אלא מ"ב מסעות, צא מהם י"ד שכולם היו בשנה הראשונה קודם גזירה משנסעו מרעמסס עד שבאו לרתמה שמשם נשתלחו מרגלים שנ' ואחר נסעו העם מחצרות וגו' (במדבר י"ב ט"ז), שלח לך אנשים (שם י"ג ב'), וכאן הוא אומר ויסעו מחצרות ויחנו ברתמה, למדת שהיא במדבר פארן. ועוד צא מהן שמונה מסעות שהיו לאחר מיתת אהרן מהר ההר עד ערבות

מואב בשנת הארבעים, נמצא שכל שמנה ושלושים שנה לא נסעו אלא עשרים מסעות. זה מיסודו של ר' משה.
רש"י.

(27) דברים כ"א י"ד. והיה אם לא הפצת בה, הכתוב מבשרך שסופך לשנאתה. לא תתעמר בה, לא תשתמש בה, בלשון פרסי קורין לעבדות ושימוש עמרא. מיסודו של ר' משה הדרשן למדתי כן.

רש"י כ"מ קנ"ה ע"א. אין לשורש עמר בל' פרסית הוראה אחרת מאשר לו בל' ערבית. הוראת עמר בסורית היא שכון ודירה באיזה מקום. בערבית יורה גם על עבודת האדמה, וכן היא הוראתו גם בל' פרסית. וע"כ בלתי מובן מדוע מזכיר רמ"ה דוקא לשון פרסי. גם רחוק בעיני כי רמ"ה היה יודע לשון פרסית. הרמב"ן הביא דברי רמ"ה (עפ"י רש"י) וכתב: וזה אמת. אכן ראיתי בירושלמי תמן צווחין לפעלא טבא עמירה. . . ומורגל הוא אף בלשון ארמי כמו שכתוב במגלת שושן (ע' צונץ G. V. 122) ושדר מלכא דאתיר על כולהון אמירה דניגוה ועל כל דעמרון על יד ימא. . . להרמב"ן נתחלפה הוראת עמר בסורית (דירה) על שמוש, גם הזדמנה לו נוסחא משובשת בהירושלמי, כי אין הוראת עמירה בשום לשון פועלא טבא. אמת שקאהוש כתב בערך עמר: "ופי' התעמר שימוש ושיעבוד ע' רד"ק שורש עמר. . . ולפענ"ד פירשו כן מל' עמר שפי' בל' שומרוני כבש, (ובהערה:) עיין לבראשית א' כ"ה וכבשה: עמרו (גלילה) [צ"ל עליה]. אך אין שום יסוד לדברי קאהוש הלקוחים מקאסטיללום, כי הוראת עמרו בהתרגום השומרוני היא "שכנו" כהוראת השורש הזה בסורית וערבית, כמו שהעיר על זה בצדק ה' כהן בספרו Samaritanische Studien 63. אמנם בספרי שם אמרו: לא תתעמר בה, לא תשתמש בה. ובספרי לדברים כ"ד ז' אמרו: והתעמר בו, מגיד שאינו חייב עד שיכניסנו לרשותו, ר' יהודה אומר עד שיכניסנו לרשותו וישתמש בו שני והתעמר בו ומכרו. לפי דעת התנא קמא הוראת עמר היא רק דירה כהוראתו בל' סורית, ולפי דעת ר' יהודה הוראתו היא גם שמוש. דעת ר"י נתקבלה אצל הרבה מפרשים וגם בסנהדרין פ"ה ע"ב השתמשו במלת עימור במובן זה ואמרו: ות"ק לא בעי עימור? עימור פחות

משוה פרוטה . . . לפיז יהיה לשורש עמר הוראת שימוש רק בעברית ולא בשום לשון אחרת.

א) בנוגע להנוסחאות השונות אשר במאמר הירושלמי שהביא הרמב"ן, אני מוכרח להביא הפירושים הזרים של קאהוט על המאמר ההוא, כי בהמשך דבריו הוא מעתיק הניוסחאות השונות. ז"ל הערוך בערך הרהוץ: בכ"ר פ"ט (פלי"ש) מקדם לבית אל (בראשית י"ב ח) לשעבר נקראת בית אל ועכשיו נקראת בית און (יהושע ז' ב), א"ר אלעזר לא זכה להקרות בן העמל הרי הוא נקרא בן העמד א"ר יצחק בר נחמני תמן קריין לפועלא טבא עמלא ולהרהוץ של מימי רגלים עמדה. ע"ז כתב ה' קאהוט: כ"ה ג"י הכ"י ו"ו ובהפ"ד ובכ"י ה"ב עמלא. אבל בהפ"ד (?) הג"י בן העמד ובדפוסים אחרים ולהרהוץ וב"י עמרה ופ"ט הוא. ודע שנוסחאות שונות הן במאמר הג"ל הן בירו' הן בכ"ר הג"ל בירו' שבת ספ"ט ד"א ע"ב רב תנחום בשם רב הונא העי אשר עם בית און מקדם לבית אל (יהושע שם) מקדם היו קורין אותו בית אל ועכשיו קורין אותו בית און. תני בשם ר' אלעזר לא רצה להיקרות עמדה קורין אותה עמידה דאמר רב אבא בר כהנא תמן צווחין לפעלא טבא עמדה. וצווחין (לרחוץ) [צ"ל להרהוץ] של מימי רגלים עמידה. ובירו' ע"ז פ"ג דמ"ג סע"א א"י לא רצה ליקרות עומדה קורין אותו עמידה. וצווחין (לדהוץ) [צ"ל להרהוץ] של מימי רגלים עמידה. ובילקוט יהושע רמז י"ז הג"י בשם ירו' שבת תנאי בשם ר' אלעזר לא רצה לקרותו עמלה קורין אותו עמידה, ר' אבא בר כהנא אמר תמן קורין לפעלא טבא עמלא ולהרהוץ של מימי רגלים עמידה. ובכ"ר הג"י בדפוסים אחרונים לא זכה להיקראות בית העמד הרי הוא נקראת בית העמל תמן קריין לפועלא טבא עמידה ולהרהוץ של מימי רגלים עמידה. ובדפ"ד בכ"ר הג"י לא זכה להקראות בית העמל הרי הוא נקראת בית העמד תמן קריין לפועלא טבא עמידה ולהרהוץ של מימי רגלים עמידה. ולזה עולה ג"י רבינו בכאן (וע' עוד ג"י בירושי' בע' עמד) רק הוא גורס בן תחת בית (ועיני' כ"י ב"ד בסמוך) ונ"ל לפרש עמל מל"ע "עאמל" פ"י פועל והשם עמל עושר וכבוד ותיבת עמד בל"פ "עמוד" אבר המוליד וזנב ועוד בל"פ הישנה malza ובל"פ החדשה "מז"י פ"י שתן ומי רגלים וא"כ כונת הב"ר לפי ג"י דפ"ר לא זכה (בית און) להקראות בית העמל פ"י בית העושר וכבוד כי אם נקראת בית העמד פ"י

(28) כ"ז כ"ד. ראיתי ביסודו של ר' משה הדרשן אחד עשר ארורים יש כאן כנגד קבלת אחד עשר שבטים, וכנגד שמעון לא כתב ארור, לפי שלא היתה בלבו לברכו לפני

בית הזנב כלומר (!) בית הזנות ועל זה הביא ראיה לשימוש שתי מלות בלשון העם כי נקרא פעלא: עמילא ומי רגלים (היינו הרהון) נקרא עמידה = maéza = "מיו" שהוא נופל על לשון עמוד שפי' זנב ואבר המשגל. אבל ראה זה מצאתי כי כ"ו פרוז גרס בב"ר בזה"ל א"ר אלעזר לא זכה להקראות בן העמד הרי הוא נקרא בן העמא [וצ"ל בן העמלא] א"ר יצחק בר נחמן תמן קריין לפעלא טבא עמלא ולהרהון של מימי רגלים עמילא. ולפי נוסחא זו הוצרכנו ביאורים אחרים להמלות הזרות ולפע"ד כל אלה המלות ערביות הנה, כי עמד בל"ע "עמד" פי' אמונה (?), ועמל פועל וגם רמיה, ועוד עמילא = "עמלק" פי' (?) מי רגלים וענינו כך הוא לא זכה להקרות בן העמד פי' בן אמונה הרי הוא נקרא בן עמלא כלומר בן רמיה ועל זה הביא ראיה כי תמן (כלומר בערבית) נקרא פעלא טבא עמלא והרהון נקרא עמילא פי' "עמלק" מימי רגלים ולפי דרוש זה הכל סובב על אותו האיש שלא עמד בצדקתו . . . עד כאן פירושי קאהוט. והערוד בערך עמד כתב: ירושלמי בריש פי' אמר ר"ע לא רצה לקרות עמדה וקורין אותו עמידה. ובב"ר עמלא ככתוב בעי הרהון. מזה נראה כי לעיני בעל הערוך היה כתוב בב"ר עמלא — עמילא במקום עמדה — עמידה שבירושלמי. קאהוט לא העיר ע"ז רק הוסיף לפרש את הירושלמי על פי הלשון הפרסית. לפי דעתי הנוסחא הזאת שהיא גם נוסח ב"ר כ"ו פאריס, היא הנכונה והעקרית, וצ"ל: תמן צווחין לפעלא טבא עמלא (ומזה נעשה עמדה), וצווחין להרהון של מימי רגלים עמילא (ומזה נעשה עמידה). "עמלא" הוא בל' סורית מפעל, גם מפעל טוב, כמו שנראה מלשון "עמלא דהלין קדישא" שמביא סמיטה בהאוצר שלו צד 2914. "עמילא" הוא בינוני פעול משורש עמל, והוראתו היא דבר שמשתמשים בו. "תמן" קראו לעביט של מי רגלים "עמילא" לפי שהאדם משתמש בו לעשות בו צרכו. וגם בערבית יאמרו מן עמל בהבנין העשירי אסתעמל שהוראתו נשתמש, ומזה בבינוני פעול מסתעמלה שהוראתו העביט של מי רגלים = נאכטטאפף.

מותו כשבירך שאר שבטים, ולא רצה לקללו. וכל כך למה, שהיה בלבו עליו על מה שעשה בשמים.

רש"י כ"ט קנ"ח ע"א.

(29) ל"ב ז', זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור, לעולם יבדוק אדם בשמות לקרוא לבנו הראוי להיות צדיק, כי לפעמים השם גורם טוב או גורם רע כמו שמצינו במרגלים (במדבר י"ג ד'). שמוע בן זכר, שלא שמע בדברי המקום וכאלו שאל בזכורו, וכן הוא אומר כי חטאת קסם מרי (ש"א ט"ו כ"ג). שפט בן חורי, על שלא שפט את יצרו ונעשה חורי מן הארץ. יגאל בן יוסף, על שהוציא דבה על הארץ לכך נאסף בלא עתו. פלטי בן רפוא, פלמ עצמו ממעשים טובים ורפו ידיו שהרי מת. גדואל בן סודי, דבר דברים קשים כגידון. גדי בן סוסי, הטיה דברים כלפי מעלה והעלה סיסיא (באותיות קטנות: פי' לשון דופי) הוא שאמר ארץ אוכלת יושביה (שם י"ג ל"ב). עמיאל בן גמלי, העמה כתו על שאמר: כי חזק הוא ממנו (שם י"ג ל"א), וגמל לעצמו שלא נכנס לארץ ישראל. סתור בן מיכאל, על שהיה בלבו לסתור מה שכתוב מי הוא כאל ד' (אולי צ"ל מי כמכה באלם ד' שמות ט"ו י"א) ואומר אין כאל ישורון (דברים י"ג כ"ו). נחבי בן ופסי, החביא האמת ופסה האמונה מפיו כמו פסו אמונים מבני אדם (תהלים י"ב ב'). [גאואל בן מכי, על שהיה בלבו] לומר דברי כזבים על הב"ה ונעשה מך. (וכך נמצא בספר הרב ר' משה הדרשן). תנחומא האזינו הוספת דפוס מנטובה. את הדרש הוסיף — כנראה — המדפיס של מנטובה על פי כ"י ממדרש תנחומא, ועשה סימן שהוא נוסף על ידו, ואחר כך הוסיף עוד: וכך נמצא בספר הרב ר' משה הדרשן, והסניר המלות האלה בשני חצאי לבנה. נראה שמצא זה במדרש רמ"ה לשלח. עי' תנחומא שלח סימן י' הוצאת רש"י ולקח טוב שם. ה' נייבויר בספרו טוביה צד 36 חשב בטעות שהמאמר: וכך נמצא . .

מוסב על המעשה המובא בתנחומא שם תיכף אחר זה, והדפוס
את המעשה ההוא על שם רמ"ה, ומה שהמדפוס ייחס לרמ"ה זאת
לא הביא!

(30) ל"ב כ"ד. מזו רעב, ומשמו של ר' משה הדרשן
מן טולושא נאמר לי שערי רעב, אדם כחוש מגדל שער על
בשרו. מזו לי ארמי שער מזיא דהוה מהפך במויא (מגילה
י"ח ע"א).

רש"י דף קס"ד ע"א. בכ"ו שלו יש: ומשמו של ר' משה
הדרשן שמעתי. אודות טולושא ע' רש"ר תולדות ר' נתן הערה 47.
בזכור לאברהם מביא שבהרבה כ"י הנוסח פה ר' יהודה, ע' גינר
נשעי נעמנים 16. 8. גם פרשנדתא 11.

(31) יהושע ה' ט'. היום גלותי, הסירותי חרפת מצרים
שאמרו לכם ראו כי רעה נגד פניכם (שמות י"י). כוכב
אחד יש ששמו רעה והוא סימן של דם. רואין אנו אותו
עליכם במדבר, והוא שאמר משה במדבר למה יאמרו מצרים
לאמר ברעה הוציאם (שמות ל"ב י"ב), והם אינם יודעים
שהוא דם המילה. וכשמלו בימי יהושע ובא אותו הדם הוסרה
אותה הרפה, שעדיין ערב רב שעלה עמם היו סובין
(? בנדפס מונין) להן. כך דרש ר' יהודה הדרשן.

רש"י כ"ט. בנדפס: ר' משה הדרשן, ע' סימן 30. רש"י לשמות
י"י מביא זה בלשון: ומדרש אנדה שמעתי כוכב אחד יש . . .
בילקוט היא רמו שצ"ב מביא זה בשם ב"ר ובילקוט יהושע סתם.
בבראשית רבה אינו. בעל לקח טוב כתב לשמות י": ראו כי רעה
נגד פניכם, זה בעל צפון, אמר להם נגד דרכיכם טעותו (צ"ל
טעות) עומד והוא יריע לכם. לא אדע המקור שלו, אבל נראה כי
בעל צפון הוא הוא הכוכב "רעה". במכילתא בשלח פ"א אמרו:
בעל צפון נשתייר מכל הייראות שלהן . . . נראה כי כונתם לאליל
Typhon המצרי או Ares (רעה) של היוונים.

(32) תהלים מ"ה ב'. ראיתי ביסודו של רמ"ה מהיר
בלשון ערבי בקי (מהר = געשיקט).
רש"י. בכ"ט איננו.

(83) ס' ד'. פצמתה, וביסודו של רמ"ה פירשו לשון קריעה, וראיה הביא לדבר וקרע לו חלוני (ירמיה כ"ב י"ד) מתורגם ופצים.

רש"י בכ"מ אינו. זה מובא בהגלוססאר שבלויפציג, צונץ צונא"ל 82.

(84) ס"ב י"ב. אחת דבר אלקים ששמעתי מתוכה שתיים. ומה הן שתיים, כי עז לך לשלם לאיש כמעשהו, והשני כי לך ד' החסד. ומאיזה דבר שמענו, מדבור שני של יו"ד הדברות, שמענו ממנו שהקב"ה פוקד עון ונוצר חסד שנא' בו פוקד עון אבות וגו' (שמות כ' ה'), לכך בטוח אני שישלם שכר טוב לצדיקים ופורענות לרשעים. זו למדתי מיסודו של רמ"ה.

רש"י בכ"מ אינו.

(85) ס"ח י"ז. ראיתי ביסודו של רמ"ה רצד הוא מארב בלשון ערבי.

רש"י בכ"מ אינו.

(86) פ' ו'. האכלתם לחם דמעה במצרים, ותשקמו בדמעות שליש בבבל שהיו שבעים שנה שהוא שליש של ר"י של מצרים. זו למדתי מיסודו של רמ"ה.

רש"י בכ"מ אינו.

(87) משלי ה' י"ט. תשגה, ראיתי בדברי רמ"ה תשגה תעסוק תמיד והוא לשון ערבי (סגא), והביא ראיה כמו לבקש שגייה לבקש עסק. ולא ידעתי איפה נשנית.

רש"י בכ"מ אין שום פירוש לסי משלי. כונת רמ"ה היא לאלדי הדני, ע' רש"י תולדות ר' נתן הערה 47 ואלדד הדני צד 71. (88) כ"ו י'. ובדברי רמ"ה ראיתי רב מחולל כל,

עשיר יש לו פעולות הרבה, ואם שכר כסיל במלאכתו הנה הוא כשוכר כל עוברי דרך שרואין בקלקול המלאכה להורות איך יתקן ואיך יש לו לפעול. ודבר רק הוא ואינו ענין לכאן.

רש"י. מובא בהפירוש לבי"ד המיוחס לרש"י פרשה י' בלשון:
ענין אחר שמעתי. אודות הפירוש הזה עי' מאני לברלינר 1887
והחוקר ש"א 29 ואילך.

(39) איוב י"ג י"ז. שמעו שמע מלתי, שתי שמועות
כתובים כאן. כך אמר איוב, שמעו לדברי ואל תרשיעונו,
להיות כרשע בעיניכם. ואם לאו שמעו לרוח הקודש שבי
שעל מנת [כן] שרתה עלי שתשמעו לי.
ד"א שמעו שמוע, לכך הכפיל את הלשון בשתי
שמועות, שרצה לדבר דברים עמוקות, והזהירן בשתי שמועות
כדי שיכוונו את לבם לשמוע ולהבין לדבריו. זהו יסודו של
ר' משה הדרשן.

רש"י כ"מ. ברש"י הנדפס לא נמצא שום פירוש על הפסוק
הזה. גם בפירוש ר"י קרא לא נמצא זה.

(40) כ"ד י'. ומצאתי אני ביסודו של ר' משה הדרשן
פתרון אחר, ורעבים נשאו עומר, ורעבים אותם שנשאו עומר,
לפי שאילו גוזלים אותם מהם ונשארו רעיבים.
רש"י כ"מ. בנדפס וכ"י שלי לא נזכר רמ"ה רק כתוב:
ועוד יפתר . . .

(41) כ"ד כ"ב. והדרשן פירש יקום ולא יאמין,
מתוך הרשעים שהיו יודעין שהם רשעים גמורים כשיקום
ממטתו לא יאמין שהקב"ה מניחו חיים לפי שהוא יודע
שהוא חייב כלייה, ואע"פ כי יתן לו הקב"ה הטוב לבטח
וישען הרשע על ממונו. דמו (צ"ל רומו) מעט, נסתלקו מן
העולם . . . שם. ברש"י הנדפס לא נמצא מן והדרשן עד ממונו.
בכ"י רש"י שלי: לא (צ"ל ל"א היינו לשון אחר) יקום ולא יאמין
בחיון מתוך שהיו יודעים שהיו רשעים גמורים כשיקומו ממטתן לא
היו מאמינים שהקב"ה מניחן חיים לפי שהוא יודע שהוא חייב כלייה
ואע"פ כי יתן לו הקב"ה הטוב לבטח [ו]ישען הרשע על ממונו.
רמו מעט . . .

(42) כ"ה ב'. והדרשן פירש המשל ופחד עמו, ממשלתו של הקב"ה ופחדו יש בשמים עמו, שהרי השמים מאש ומים נבראו, ויש פחדו וממשלתו על המים שאין מכבין את האש וזהו עושה שלום ברומיו, שהמים הם בשלום אצל האש שאין שום מריבה ביניהם.

רש"י שם. ברש"י הנדפס הובא זה בקיצור בלשון "ל"א".

(43) כ"ז ד'. והדרשן פירש מקרא זו על משה רבינו בשעה שעלה למרום פירש עליו הקב"ה שבעה ענני כבוד כדי שלא ישרף מהבל החיות, ומניין למרנו שפירש עליו שבעה ענני כבוד, מריבוי הו"ן הכתוב בפרשו, שהו"ן ריבוי היא ואינה צריכה לתיבה.

רש"י שם. בנדפס וכ"ז אינו. ע' שבת פ"ח ע"ב.

(44) כ"ז ז'. והדרשן פירש יהי כרשע אויבי, כשם שאויבי מרשיע אותי כן יהיה הוא עצמו רשע, וזהו כרשע כלומר כמו שמרשיעני. ומתקוממי יהי עול כמו שעושה עול. רש"י שם. בנדפס אינו. בכ"י שלי נמצא, אבל בלא המלות והדרשן פירש.

(45) ל"ד א'. ויען אליהוא ויאמר שמעו חכמים מלי וידעים האזינו לי, לפי שקנתרם למעלה שאמ' אמרתי ימים ידברו ורב שנים יודיעו חכמה (ל"ב ז'), ואומ' אכן רוח הוא באנוש (שם ח'), הרגיש בדבר שחטא כנגדם, התחיל לומר דברים נמוכים: שמעו חכמים קיליי וידועים האזינו לי, לפי שכתוב למעלה מן העניין ובשלשת רעיו חרה אפו (ל"ב ג') נאבדה חכמתו ממנו, וכן אמרו חכמים (ע' פסחים ס"ו ע"ב) כעסו של אדם מאבדת חכמתו ממנו, וכיון שנתיישבה דעתו וכלה אפו התחיל בדברי רכין. מיסוד של ר' משה הדרשן. רש"י שם. בנדפס וכ"ז אינו.

(46) ל"ה א'. ויען אליהוא ויאמר, זה מענה השלישי של אליהוא והוא אמרו כנגד צופר הנעמתי, שהרי מענה

הראשון אמרו כנגד אליפו שהיה זקן שביניהם, והשני כנגד בלדר השוחי, והשלישי כנגד צופר הנעמתי.

ומצאתי ביסוד הדרשן תחילת התיבות של שלשה מענים הללו עולים למניין הפסוקים שבכל התורה, והם: צעיר (ל"ב ו'), שמעו (ל"ד ב'), הזאת (ל"ה ב'). תוספת.

רש"י שם. מן זה עד הסוף אינו ברש"י הגרפס ולא בכ"י שלי. הדרש של רמ"ה הוא "תוספת" הסופר. לא ידעתי פירוש המאמר הזה עד שהדוקטור ביכלור השביל להגיה במקום "צעיר" אענה, כי עקר מענה אליהוא מתחיל מן אענה אף אני חלקי (ל"ב ו'), ובמקום "שבכל התורה" הגיה שבמשנה תורה. ולפי זה כונת הדרשן היא, כי חשבון שלשת התיבות הראשונות של מעני אליהוא עולה כחשבון הפסוקים שבמשנה תורה, היינו תתקנה.

(47) ל"ו א'. ויסף אליהו ויאמר, ראיתי בטעמי רמ"ה שלפי שאמר שלשה מענים כנגד שלשה ריעי איוב, אליפו התימני ובלדר השוחי וצופר הנעמתי, וזה רביעי, לכך נקראת זה תוספות.

רש"י על פי כ"מ.

(48) ל"ו ל'. והדרשן פירש הן פרש עליו אורה, אעפ"י שרשי הים כסה בעננים, והעננים מוכנים להמטיר, הן פרש הקב"ה על העב אורה שלו, שהרוח מנשבת העבים ומטהרת הרקיע מן המים והאור נראה, לפי שבם ידן עמים על חטאתם אשר עשו, כשהוא חפץ יתן אוכל למכביר.

רש"י כ"מ. בכ"י שלי מובא זה בלשון "ל"א". כל זה מובא בפירוש ר"י קרא לאיוב, מונאטסשריפט 1858 צד 258, וגם שם יש מלת "ל"א".

(49) דברי הימים א' ט', כ'. פנחס בן אלעזר, הוא פנחס בן אלעזר הכהן ונענש על מעשה יפתח וכו' (ב"ר פ"ם). וכל האומר פנחס בן אלעזר זה אליהו שקר נסכו, כי אט דרכו, ועיקל תהלוכו, בהרבותו תרכוכו*, להראות חין

(* ע' ערוך ערך רבך.

ערכו, ועמו נמקו, ומתיק חיכו, וזורק זיקוקו, וזיכוכ זיכוכו,
 כארי סוכו, בתורת השם צרכו, והונביך ניבוכו, עד כה ועד כה,
 ועמד על פירקו, וטבע עד שוקו, בים עד עכו, והצליל בתוכו, עד
 ירכו, בהלכי על שבכו. פנחס אינו אליהו שכן מצינו בסדר
 עולם (ספ"א כפי הנוסח שבבבא בתרא קכ"א ע"כ): שבעה
 כיפלו את העולם וכי' עד עמרם ראה את יעקב ואחיה
 השילוני ראה את עמרם ואליהו ראה את אחיה השילוני,
 היה לו לאמר אליהו ראה את אהרן, אך כשהוא הוחק לומר
 אליהו ראה את אחיה השילוני רואה אני פנחס לאותו (צ"ל
 אינו) אליהו. ובבראשית רבא (פרשה ע"א) ובתנא
 דבי אליהו (פ"ח) שאמ' לחכמים: רבותי מה אתם
 חולקים עלי, אני מבני בניה של רחל. מכאן אני רואה
 שאפילו כהן לא היה. ואפילו לדברי רבותינו
 שאמרו בהשוכר את הפעלים (ב"מ קי"ד ע"ב) שאמר לאו
 כהנא את בתמיה, מכל מקום אינו אומר פנחס זה אליהו
 כך פירש מורי בשם רבו רבי אלעזר בן רבינו משלם וכך אמר לו
 רבינו שלמה ברי' יצחק מן מונטייל בשם חמיו ר' לוי שאמ' בשם
 ה"מ (?) אחיו רבי משה הדרשן וכך אמר לו ר' יוסף ברי' שמעון. —
 כ"מ הנזכר ח"ב דף רל"ד ע"א. מה שהבאתי באותיות קטנות כתוב
 גם שם בכתב קטן. בהפירוש המיוחס לרש"י לדה"י לא נמצא כ"ו.
 אבל במ"א (ד' ל"א) יש: מפ"י רבי אלעזר בר משולם ז"ל וכן פי'
 לי רבי שלמה בר לוי אחי רבי משה הדרשן. עי' המזכיר ח"ד
 צד 130. הדרשן שפנחס הוא אליהו יש כבך בהתרגום המיוחס
 ליונתן לשמות ו' יח גם י', י', לבמדבר כ"ה י"ב ולדברים ל' ג.
 וכן הוא בפד"רא פמ"ו, ועי' ילקוט ראש פנחס. — הגני נותן בזה תודתי
 להר"י פירלס ששלח לי בטובו העתק מן המאמר הזה.

ב. פירושים להתלמוד.

(1) פסחים ה' ע"ב. סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני ובשביל שאזכה בה לעה"ב הרי זה צדיק גמור, כך קבלנו כר' משה הדרשן, צדיק גמור פי' צדקה חשובה היא אעפ"י שהזכיר שיחי' בניו זוכה לחיי עד. ערוך ערך צדק א'.

(2) יומא ט"ז ע"א. ואני קבלתי מרבי משה הדרשן מעיר נרבונא כך ואקשינן ולא מצינו דמים חציין למעלה וחציין למטה והתנן הוה מכני (מדם הפר) אחת למעלה ושבע למטה ושנינן כמצליף, מאי כמצליף מהו רב יהודה כמנגדנא, וכך הם שבע למטה שראש הרצועה מגיע תחלה למטה ואח"כ למעלה כך זה שבע הזאות של מטה מזה מלמטה ועולה למעלה ואחד שלמעלה מזה מלמעלה למטה, וכולן במקום אחד הם. שם ערך נגד ב'.

(3) יומא י"ז ע"א. האי לשכה אקצווי מקציא, פי' מוקצה היתה מקרנים ולא היתה במקצוע פונית ולא במקצוע מערבית דרומית, אלא באמצע רוח מערבית. מאן דאטי מצפון כיון שלא היה מוצאה בצפון מיחויא בדרום, ומאן דאטי מדרום כיון דלא מוצאה בדרום מחויא בצפון. ומסתברא (כצ"ל) אעפ"י שלא היתה בקרנים ממש (ו)לא היתה בכיוון בחצי רוח מערבי, אלא יותר מקורבת למערבי דרומי ממאי מדרמינן וכו'. זה הפירוש קבלתי מרמ"ה מעיר נרבונא. שם ערך קץ ה'.

(4) כתובות ע"ה ע"ב. ור' יהושע אומר כהה, ומשם ר' משה הדרשן שמעתי ור"י קיהה מאי קיהה בדבר ונחלק עליהם ומיהר, וכן מצאתי בת"כ ור"י קיהה שיהר. רש"י שם גם נדה י"ט ע"א. בערוך ערך כה גי' מביא בעל הערוך זה בלשון ס"א קיהה, גם בערך קה הבוא זה סתם ולא הזכיר ע"ז שם רמ"ה.

5) בבא קמא ק"ט ע"ב. קצרא שמייה וקצרא שקיל,
רבי משה הדרשן מנרבונא שנה לנו בקצרה (צ"ל קצרא)
שויה וקצרא שקיל ליה, פי' הוא הכובס ששם אותן החושין
לשמור חומי הבגד שלא יצאו, והוא לוקחם אחר כביסתו.
ערוך ערך קצר וי'. כהגהתי כן יש בערוך כ"י וויז קובץ ז, וכן
מביא היוחסין ד' לונדון 84: ורמ"ה מן קריית נרבונה שנה לנו
בציציות קצרא שויה והוא שקיל ליה. בהפלאה שבערכין לא
העיר ע"ז.

6) מכות ד' ע"א. הבית מלאה מים שנפלה לים
הגדול . . . , ושמענו משמיה דר' משה הדרשן מפה, נהי
דמהני השקה במקוה, בים הגדול שמימיו מלוחים וכבדים
ביותר לא מהני, דמים מתוקים אין מתערבין עמו בזמן קצרו,
וקרוב היא דלפתות ג"ל (ג' לוגין) מהמתוקין עומדים במקומן
והוי כאלו נפל אסור בהיתר וניכר שם שאין לו בטול . . .
ס' האשכול הלכות מקואות סימן נ"ח. הובא מס' האשכול בהידושי
רמב"ן למכות בלשון י"מ.

7) חולין ס' ע"ב. ושמעתי מפי ר' משה הדרשן ז"ל
מעיר נרבונא זיל כתוב אדנדקי בהגדה שלך שכן דרך לכתוב
בהגדות תיבות קשות, ערוך ערך אדנדקי.

ג. פירושים לפיוטים.

(1) גם זה [בשביל החזן] לפני המלך קבלת ר' משה הדרשן:

איהא מיהא קיסתא פיסנא איסור איסתור סריאל
משביע אני עליכם שתסייעו לי בקולי ואצעק ואתפלל בקול
רם ובקול ערב כל היום הזה ואל יחר גרוני ולא יאטם קולי
כל זמן שאני עומד בתפילתי א"ס. סדר תפלה לר' נפתלי טרויש
בהתפלות לשלש רגלים. נראה שזה הוא רמ"ה אחר".

(2) ביוצר לפרשת זכור. זכור תבע להפר חמשים,
תמימה קצוב לכלות חמשים, תכלית שבעים נתלה על חמשים.
ע"ז כתוב בפירוש המחזור כ"י שהיה מקודם ת"י ה"ר שר"ל
וכעת אצלי בדף כ"ד ע"א: ומשם ר' משה הדרשן תכלית
שבעים (ויהי) אחר הדברים האלה גדל המלך [אחשורוש]
את המן (אסתר ג', א') עד ויתלו את המן (שם ז', י')
שבעים פסוקים הם (ע' מקדמוניות מבוא למדרש תדשא
XII, וצונץ ריטום 199).

(3) ביוצר לפרשת החדש: רבות עשית וחשבת וספרת,
מפעלותיך פעול בסהר סברת, לאותות ולמועדים חבלו
שפרת, לתקופות ומחזורות קצו צפרת. על זה כתב המפרש
בפירוש המחזור כ"י (משובש מאד) הנזכר דף ל"ב ע"ג:
קיצו צפרת, קיצו של סהר צפרתה, הגהת זיוו והארת
כלשון ויצפור סהר (צ"ל מדר) הגלעד (שופטים ז' ג'),
בקר צפרא מתרגם למנות על בנה פול בנה (צ"ל מלבנה
ללבנה) תקופות ומחזורות, לא היינו תקופה ממש של
חמה שהיא סוף כל יום, אלא כלומי הקיף סיבוב הילוך

* העירני הר"ד קויפמאנן כי גם הר"ן ברילל ז"ל כתב
ביארהבכר שלו ח"ה 88 שהסגולה הזאת היא לרמ"ה המאוחר, —

הלבנה שחוזרות הלילה (צ"ל הלילה) על מזלותיה דהיינו לסוף כ"ט יום וחצי אותה תקופה מונין מוליד (?) ממולד זה של ניסן שבו נברא העולם. והא דתניא נמי בראש השנה (י"ב ע"א) חכמי ישר' מונין לתקופה כר' יהושע פיר' לנו ח' (צ"ל ר' = רבנו ע' רש"י שם) כמו כן הקפת המאורות וחוזרות חלילתן בין חמה ללבנה ולא לתקופה ממש, ומחוזרות נמי מונין ללבנה מחזור גדול של כ"א שנים וכו' מחוזרים קטנים של ג'ג שנים, כשם שמונים לחמה מחזור גדול של כ"ח שני' שלסוף כ"ח חוזרת לתחילת ברייתא במזל שבתי בתחילת ליל רביעי. ובמחזור ליל (?) גדול זה ממחוזרים קטנים של ד"ד שנים של סוף כל חוזרת לד' לתחילתו של יום וסימנך דבז"ו (צ"ל דב"ו) הגא"ו, כך מונין ללבנה לכל ז"ג שנים מחזור לפי שחוזרה (של) לתחילתו של יום כמו שהיתה בתחילתו ברייתא שכן מזל לבנה ראשון נולד שבתי בתחילת ליל רביעי עם החמה שכל ברייתא של סדרי תנאים אין פוחתין ללבנה ז' ט' ות"ר מ"ב כמו שאנו מונין, אלא מזל אחד ושעה אחד מונין לשני המאורות כאחד ולא קידמו זה מזה כמלא נימא.

ור' משה הדרשן היה אומ' אפילו משה ואפ"י דוד לא עמדו במינוי זה של ז"ט ות"ר מ"ב עד שבאו בני יששכר והבינו בו, והכתי' מעיד בהם ובני (צ"ל זמבני) יששכר יודעי בינה לעתים (דה"א י"ב ל"ג). ועוד אינם מונין לחדש ע"ג חלקים אלא כ"ט יום וחצי והשתי ידות השעה בלבד הם מונין בכל סוד העיבור של תנאים, וכן למדנו מתוך הברייתא של שמואל ירחינאה שלא היו מונין ע"ג חלקים בחדש אלא השתי ידות השעות לבדן, ד' א' (= דאמרה או דאיתא ע' ברייתא דשמואל פ"ה) תחילה המחזור קמן הלבנה מתחדשין (צ"ל מתחדשת) מתחילה הלילה, חדש

שבשני (צ"ל השני) בשתי ידות השעות ביום, ראש חדש שלישי בשעה ושליש בלילה, חדש רביעי בתחילה שלשים ביום (בתחלת שלישית ביום?), נמצא נותן שתי שעות קטנות לכל ג'ג חדשים . . . את המשך הדברים הדפים הר"ר שד"ל בכ"ח ח"ה 37.

4) בפיוט אבן חוג לשחרית יום א' של ראש השנה : סלוף דינה ביהוסף להנחות, ראיתי כתוב בש"ר משה הדרשן שדינה ילדה בת משכם ולקחה וכתבו לה בצוארה בת דינה בת יעקב, והשליכו אותה תחת אחד השיחים ומצאה פוטיפר והגדילה בתוך ביתו, והיא אסנת. ובשעה שבנות מצרים צעדה עלי שור כל אחת השליכה נוס או טבעת כדי לראות ביופיו של יוסף, ואסנת השליכה לו הכתב שבצוארה, והכירה שמשפחתו היא ולקחה לו לאשה, וזהו סלוף דינה, מה שילדה ע"י קילקול לקה יוסף. פירוש המחזור האמבורג קובץ 152 כפי המובא במאני של ברלינר לשנת 1886 צד 186. ההגדה מדינה ישנה בהמיוחס ליונתן לבראשית מ"א מ"ה גם מ"ה, ט"י. ופדריא פל"ח, ע"י רד"ל שם, גם מה שכתב בזה הר"י פירלס 92 — 97 *Revue des Études juives* XXII.

ד. והא לך וודוי של הר"ר משה הדרשן.

אנא ד' אלהי אברהם יצחק ויעקב בוראי שבראתני וגדלתני וזנתני וכלכלתני ועשית לי כל צורכי עד היום הזה, ואני באיולתי גמלתי הרעה הזאת, והכעסתיך במעללי הרעים ומדי יום ביום הרע בעיניך עשיתי, אמנה חטאתי ל'י אלהי ישר' כזאת וכזאת עשיתי. אשמתי. בגדתי, בטלתי תורתך. גולתי, גמלתי רעה תחת טובה. דברתי דופי, דבב[ו] שפתי לשון הרע ורגל על לשוני. העויתי, הרהרתי ביום ובאתי לידי קרי בלילה. והרשעתי, והלבנתי פני חבירי ברבים. וזדתי, זניתי אחר לב"י ועי"ני. ח"מדתי, ח'מסתי. טפלתי שקר,

טמאתי שפתי. יעצתי רע, יגעתו* במצותיך. כזבתי, כבוד
אב ואם לא קיימתי. לצתי, לא עברתי על מדותי. מרדתי,
מאסתי מוסר. ניאצתי, נשאתי שמך לשוא. סררתי, שחתי
שיחת חולין. עויתי, עברתי על מצות עשה ועל מצות לא
תעשה. פשעתי, פרקתי עול. צררתי, צדק לא רדפתי. קשיתי
עורף, קנאתי קנאה רעה. רשעתי, רצתי אחר תוע יצרי.
שיחתי, שמשתי בשמך הגדול. תיעבתי, תיעתתי.
אנא אב הרחמן הנני קורע את לבי לפניך ובמסתרים תבכה
נפשי, ומבקש אני רחמיך כעני בפתח לעזרני ולשוב בתשובה
שלמה לפניך, ושמרה זאת לעולם ליצר לבב עבדך, והכין
לבבי אליך לאהבה וליראה את שמך הגדול, ולהיות לפניך
עבד נאמן כל הימים. "סלי"ק. סדור מנהג אשכנז על קלף, היה
מקודם ת"י הר"ר שוח"ה וכעת אצלי. מסופק אם הוודוי הוא לרמ"ה
מנכונה או לרמ"ה אחר.

ה. כבר נוסה כל זה בשם ר' משה הדרשן
אחר החקירה הרבה במשפטי הכוכבים ובספרי
(בכ"י שלי; ובמשפטי) התכונה.

אם ימטיר ב"ט בתמוז יורה יוקר גדול בתחלת השנה, וזול
באמצעיתה וסופה.

ואם בכ"ב	זול בתחלתה ויוקר באמצעיתה וזול בסופה.
ואם בכ"א	זול בתחלתה ויוקר גדול באמצעיתה וסופה.
ואם בכ"ז בו	הוראתה כהורות כ"א לרע, ואין ספק בזה רק יהיה אחרון מאד מאד, וברוך ה' יודע.

* מלשון ולא אתי קראת יעקב כי יגעת בו ישראל (ישעיה
מ"ג כ"ב), ופירש רש"י: כי יגעת בו, נלאיתם מהר בעבודתי.

אם תפול תקופת טבת האמיתית מא' בו עד ה' (צ"ל י')
יהיה יוקר, ואם מ' עד ט"ו יהיה יוקר גדול, ואם מט"ו עד
כ' הדבר בינוני, ואם מכ' עד ל' יהיה זול גדול.

בשנת אלף תתקמ"ח	נולד אברהם אבינו.
בשנת אלף שס"ח	נולד משה רבינו.
בשנת ב' אלף תמ"ח	יצאת מצרים.
בשנת ב' אלף תפ"ח	מת משה רבינו . . . וכו'.

כ"י פאריס קובץ 716 דף 195, והוא כולל מעלות המדות
ושאר ספרים ובסופו כל הנ"ל. כ"י כזה יש גם אצלי וגם
שם הובא כל זה.

שער התבואות . . . ועוד מצאתי הרוצה לעמוד על
שערי תבואות הרי לך סימנים בדוקים ודבר נכון, חשוב
בשנה שאתה בא (צ"ל בה) אמתי תפול תקופה טבת בכמה
ימים בחדש, אם מבי' עד מג' (?) היא נופלת יהיה זול, מא'
עד ה' יוקר, ואם מג' ועד ה' הדבר בינוני, אם מ' עד י"ו
יוקר גדול, ודבר זה עיקר ואין מוסרין אל יהו (צ"ל אלא)
לצנועין, ומעם הדבר לא ידענו ונעתק מספר ה"י משה הדרשן.
כ"י פאריס קובץ 1120 דף 142. העירוני כי בעל שבט מוסר
פרק ל"א מביא את "הסימנים הבדוקים" האלה בלשון: מצאתי כתוב
קבלה מהרב רבי משה דרשן ז"ל . . . ובספר אחר כמו כן מצאתי
כתוב, וכתוב בו שאין מגלין זה אלא לצנועים ע"כ. מזה נראה שהיו
לפניו שתי הנוסחאות שהבאתי.

ו. מדרש על עשרת הדברות.

בחדש השלישי (שמות י"ט א'), מה ראה הקב"ה
תבר' שמו לתת את התורה בחדש השלישי יותר מכל שאר
חדשים, אלא כך אמ' הקב"ה יבא נשה שמש'ש באותיות,
ושלישי לבטן, וש'לשה נצפן (שם ב' ב'), ומשבט שלישי, מזרע
ש'לשה אבות ויתן התורה, שמש'לשה תורה ונביאים וכתובים,

משולה לשלש משקין יין מים וחלב^א). לישראל, שהם משלשים כהנים ליום ישראלים, בחדש השלישי^ב. ומה ראה לקבוע יום ששי [בסיון], שהוא יום חמשים [ליציאת מצרים], יותר משאר ימי החדש, או חמשים ושתים או יותר או פחות? אלא לפי שאמרה תורה נותנין לבתולה שנים עשר חדש לפרנס עצמה ולא למנה שלשים יום מאחר שתבעות (צ"ל שתבעה) לינשא ונפרסה (צ"ל לפרנס א"ע)^ג. והנה משיצאו ישראל ממצרים היו ששה ימים שברחו ובשביעי עברו הים ובאו למרה, שם תבעה (צ"ל תבעם) הקב"ה לינשא^ד שנאמר שם שם לו חק ומשפט וגו' אם שמע תשמע (שם ט"ז כ"ה). ומאותו יום היתה ראויה למנות לה שלשים יום ולתת לה התורה לסוף שלשים, לולי גרמה להם שני פעמים שנסו הקב"ה, אחת בבשר והמן, ואחת ברפידים במים, והיו כנדופים (צ"ל כנוזפים) למקום שבעה ימים בכל אחת, כמו שנאמר ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים (במדבר י"ב י"ד), קל וחומר לשכינה ארבעה עשר יום^ה, ואותן ששה ימים שברחו הרי עשרים, ושלשים לכל הפחות שנותנין לאלמנה, הרי חמשים^ו.

א) תענית ז' ע"ב.

ב) בשבת פ"ח ע"א: בריך רחמנא דיהב אוריין תליתאי לעם תליתאי על ידי תליתאי ביום תליתאי בירח תליתאי. ובפסדר"כ (דף ק"ה): כל מעשה איתו היום היה משולש. . .

ג) כתובות נ"ז ע"א: נותנין לבתולה שנים עשר חודש משתבעה הבעל לפרנס את עצמה. . . ולא למנה שלשים יום.

ד) ע"י סע"ר פ"ה.

ה) ב"ק כ"ה ע"א.

ו) נתנית התורה נמשלה בהרבה מקומות לאירוסין ונישואין. שמות רבה פליג ס"ז: תורה צוה לנו משה מורשה (דברים ל"ג ד') . . . ד"א אל תהי קורא מורשה אלא מאורסה, מלמד שהתורה ארוסה לישראל שנאמר וארשתיך לי לעולם (הושע ב' כ"א). במ"ר פ"ט

כה תאמר, באותו לשון שהונחתי לאברהם להרכות
זרעו שנאמר כה יהיה זרעך (בראשית ט"ז ה'), באותו לשון
שהפקדתי את ישראל שנאמר כה אמר יי' אלהי העברים
(צ"ל כה תאמר . . . פקד פקדתי אתכם, שמות ד' י"ד),
באותו לשון שאתם יצאתם ממצרים שנאמר כה אמר יי'
אלהי העברים (שם ט' א'), באותו לשון שאתם יצאתם ממצרים
שנ' כה אמר יי' [אלהי ישראל] שלח את עמי (שם ה' א'),
והנה לא שמעת עד כה (שם ז' ט"ז), כה אמר יי' כהצות
הלילה (שם י"א ד'), ובאותו לשון תבא אל ישראל.

וקדשתם היום ומחר, ומשה הוסיף יום אחד
מדעתו, ומה ראה משה להוסיף¹ מדעתו יום אחד לקדושה,

סמ"ד: ישראל נקראו אשתו שני וקדשתם היום ומחר (שמות י"ט י').
קדושים תהיו (ויקרא י"ט ב'). כשיהשיר סוף פ"ג וביתר ביאור
בבמ"ד פ"ב ס"ח: ביום חתונתו (שיה"ש ג' י"א). זה סיני, היתונין הי'
שני וקדשתם היום ומחר . . . וכן הוא בפס"ר פ"ה ותנחומא נשא
ס"ז ודברים רבה מובא בילקוט יתרו רמז רע"ט. הדרש אל תקרי
מורשה אלא מאורסה יש גם בתלמוד בבלי פסחים מ"ט י"ב ושי"מ.
בתשב"ץ הקטן סימן תס"ז: הר"ם ז"ל אומר כי מה שאומר החתן הרי
את מקודשת לי כדת משה וישראל לפי שמצינו בהרבה מקומות
שאינם הקב"ה לישראל בתורה . . . על זה מיוסד הדרש שלפנינו,
ועל כן השתמש הדרשן בלשון תביעה ואמר: שם תבעם
הקב"ה . . . הלשון תביעה כמובן זה יש גם בכראשית רבתי דף כ'
בדברו שם מן מ"ה י"מ שעברו מיום שאמר הקב"ה לישראל אם
שמע תשמעו (שמות י"ט ה') עד נתנית הלוחות, ויאמר שם: אתה
מוצא בריח סיון באו ישראל לסיני שני בחדש הג'. ביום א' לא
תבעם הבקר (צ"ל הקב"ה) מפני טורח הדרך, ביום ב' אמר להם
אם שמע תשמעו וגי' . . . ושוה איפוא המדרש הנוכחי במלת "תבע"
להבראשית רבתי, כי בכ"ר באו הרבה דברים מר' משה הדרשן.

¹ אבות דר"נ פ"ב שבת פ"ז ע"א ושי"מ אמרו שמשו הוסיף

יום א' כעין סיני.

אלא כשעלה משה לרקיע מצאו להקב"ה לפניו משלש מחיצות :
 חשך ענן וערפל^ה, ושמע וראה כתות של מלאכים נכנסין
 של מחיצה (צ"ל למחיצה) ראשונה, בטרם השער של חשך
 אשר שם רוח עוקר הרים, ואמרו הכתות לאותן רוחות שבאותה
 מחיצה, קדוש, כלומר, קדוש אתה פה? ורוחות העומדים
 שם ענו לו: לא ברוח ה'. אחרי כן פתחו שער החשך אשר
 שם רעש גדול ויענו קול אחד ויאמרו, קדוש, האתה פה?
 וישיבו אותם דבר: לא ברעש ה'. אחרי כן פתחו שער הענן
 אשר בו אש אכלה אש, אש שותה [אש] ואינה נכבית ויאמרו,
 קדוש, האתה פה? ויענו כלם: לא באש ה'. אחרי כן באו
 לשער הערפל אשר שם דממה דקה ומצאו שם כבוד ה',
 ותברך שמו ויתעלה זכרו, ושם דורשיו לטיבה יזכור (צ"ל
 ז'כר) מאת ה' אלהי הצבאות. וכשראה משה כן שהוא מקום
 מקודש לפניו שלש מחיצות, ומקודש בשלש מיני קדושות
 [ו]שמע שאמר לו הק' וקדשתם, אמר משה בלבו אין קדושה
 פחותה משלשה קדושים, ואמר היו נכונים לשלשת ימים.
 ומה טעם מצינו גבי מעלה שלשה מיני קדושים [ולא] יותר
 (מ)ד' או פחות, לפו שהוא קדוש למעלה, קדוש למטה,
 קדוש בשאר עולמות. ד"א קדוש היה, קדוש יהיה, קדוש

ה) בדברים ד' י"א נאמר: וההר בער באש עד לב השמים
 חשך ענן וערפל. ואמרו במכילתא על ומשה ננש אל הערפל אשר
 שם האלהים (שמות כ' כ"א): לפניו משלשה מחיצות חשך ענן
 וערפל, חשך מבחין ענן מבפנים ערפל לפני לפניו שני ומשה
 ננש. . . — שם ידובר מהר סיני. אבל גם בשמים ישנן מחיצות ואמרו
 בחגיגה י"ב ע"ב: וחשך וענן וערפל מקיפין אותו שני ישת חשך
 סתרו, ומפרשים שם שהחשך הוא מבחין. וכן הוא במסכת היכלות
 פי"ג (ביה"מ ח"ב 41). על זה מיוסד הדרש שלפנינו. וע' פס"ר פ"כ
 דף צ"ו ע"ב מהוצאת ר"מ פרידמאן) וז'ספור מביאת משה לשמים.

הוא. ד"א קדוש מְלַךְ [קדוש מְלַךְ] קדוש ימלוך. ד"א לפי ששלשה עולמות הן, עולם העליון הוא עולם של מלאכים, עולם האמצעי הוא עולם בני אדם הדרים בו, ועולם התחתון הוא עולם בני קרה, ובכל אחד קדוש, הרי שלשה. ד"א ארבע חיות שתחת לכסא כבוד מעין שלש כתות הן שהרי שור וארי מעין אחד הוא, וכשהוסר שור שלא להזכיר עון העגל נכנס תחתיו כרוב מעין בשר (צ"ל נשר), ובכל[ם] קדוש. ד"א לפי שהעולם נחלק לשלשה, שלישי ים, שלישי מדבר, שלישי ישוב, ובכולם קדוש. ד"א כנגד ג' רוחות המושלות בבריאות העולם: רוח הגדלות, רוח הבהמות, רוח השכלי. רוח הגדלות מושל בכל נברא ואפילו עצים ואפילו אבנים כמתגדלין בס (צ"ל בו), כל שכן אילנות ועשבים. רוח הבהמות מושל בכל דבר שיש בו רוח חיים ורוח הגדלות עמו, כי מבלתי רוח הגדלות לא יגדלו לא דבר שיש בו רוח חיים ולא עשבים ושום זרעים, ועפר המובחר (המונח?) בתיבה שלא יוכל ליכנס בה הרוח לא יתגדל לעולם. ואם כן אין די באותו רוח הבהמות שהוא רוח חיים, בלתי [רוח] הגדלות עמו. רוח השכלי מושל בלבהון (בלבדו?) במלאכים ואין רוח אחרת עמו, שהרי רוח הגדלות אין בהם שבקומתן הם נבראים, ורוח הבהמות, רוח חיים אין בהם שהרי אין מתים, אבל רוח השכלי, רוח אלהים חיים יש בהם. ניתוסף אדם על כל אלה שיש בו ממשלת כל הג' רוחות: רוח הגדלות שמתגדל, ורוח הבהמות, רוח חיים שפוסק לזמן צבאו, ורוח השכלי, הוא הבא לתגמול הדין הן לטוב הן לרע, וע"כ אומר הכתוב ותחסרהו מעט מאלהים (תהלים ח' ו'). אם יתגבר רוח השכלי על רוח הבהמות (ו) יש לו ממשלת גדולה על המלאכים, שאפילו אם יגזור הקב"ה גזירה יכול לצדיק (צ"ל הצדיק) לבטלה שנאמר צדיק מושל (ב) וראת

אלהים (ש"ב כ"ג ג')^א. ואם יתגבר רוח הבהמות על רוח השכלי, אז נמשל כבהמה, שנאמר נמשל כבהמות נדמו (תהלים מ"ט י"ג). ועל זה אמר שלמה מי יודע רוח בני האדם העֵלָה היא למעלה (קהלת ג' כ"א), היא רוח השכלי, ואין אותה ה"א דהעֵלָה ה"א התמיה אלא ה"א הידיעה^ב, כמו שמוכיח בסוף הספר והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (שם י"ב ז'). ורוח הבהמה, היא רוח הבהמות, אותו רוח המושל כבהמה וגם באדם יורד היא למטה, ואין שום הפרש בין אותו מותר של רוח הבהמות ורוח הגדלות בין אדם לבהמה כלל, כי הכל הבל. ולפי ששלשה רוחות מושלות בכל הבריאות לפיכך אימר קדוש כל אחד מהן, שהרי אף אילנות שאין בהם כי אם רוח הגדלות אומרים שירה, שנאמר אז ירננו עצי היער (דה"א ט"ז ל"ג), ורוח הבהמות ותשרנה (צ"ל וישרנה) הפרות (ש"א ו' י"ב). ולפיכך בכלם נקרא קדוש קדוש קדוש^א.

וידבר אלהים את כל הדברים, פי' רבותינו מלמד שנאמרו כל הדברים מפי הגבורה^ב, אם כן מה אמרו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, והלא כולם מפי הגבורה שמענום, אלא מלמד שחזר משה ופירש על כל

^א מועד קטן ט"ז ע"ב.

^ב כן כתב גם הראב"ע שם.

^א הדרשן השתמש פה בדברי בעלי חכמת הטבע הקדמונים שחלקו את כל הנמצא בעולם על ג' מחלקות: דומם, חי ומדבר, ואמרו שיש באדם שלש סגולות: טבעית חיונית ונפשית. גם המדרשים שנובעים מר"מ הדרשן משתמשים בחכמת הטבע לדרשותיהם ע' במ"ר פ"ד ומדרש תדשא בהרבה מקומות.

^ב במכילתא שם: את כל, בדבור אחד. . . ובהוריות ח' ע"א דתנא ר' ישמעאל אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום.

דבור ודבור, מלבד אנכי ולא יהיה לך, שלא היינו יכולים לשמעו מפי משה, כי איך יאמר אנכי ה' אלהיך, וכן לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. אלא בתחלה יצאו כולם ביחד מפי הגבורה ונתדעו העולם, אחר כן חזר ופירש הקי אנכי ה' אלהיך ולא יהיה לך, ומשה השאר.

אנכי ה' אלהיך, מה טעם פתח באנכי, י"א מפני שבלשון מצרים אני הוא אנך והורגל בלשונם על כן פתח באנכי¹⁾. ד"א באותו לשון שהבטיח האבות, באברהם נאמר אנכי מגן לך (בראשית ט"ו א') ביצחק נאמר אנכי אלהי אברהם אביך (שם כ"ז ד') ביעקב נאמר אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך וגו' (שם כ"ח ט"ו), ואנכי אעלך גם עלה (שם מ"ו ה'). וכל אלה הבטחות קיים, גם אתם באתי עליכם בלשון זה, שתמליכוני עליכם²⁾. אנכי אותו שראיתם על הים כבחור על מלחמה, ועתה אני כזקן טלא רחמים, אנכי הוא³⁾. אנכי ה', מדת הרחמים היא, אם תראה שאתנהג עמך במדת הרחמים שלא תחסר מכל טוב, או שתהיה שמה בלב או ממך או מאחרים, אל תשכח כי אנכי ה' הנותן לך. אלהיך, זו מדת הדין, אם אבא עמך במדת הדין ואיסר אותך, חשוב אותך ייסורין של אהבה, למה כי כאשר ייסר איש את בנו (כן) ה' אלהיך מיסרך (דברים ח' ה'), את אשר יאהב ה' יוכיח (משלי ג' י"ב). ובדין יש לך לסבול ייסורים בעולם הזה שהוא זמן מועט, לטוב לך לעולם הבא, מאשר הייתה עבר במצרים ולא היה [לך?] חלק לעולם.

1) פס"ר פכ"א.

2) על לשון אנכי בכל המקומות הנזכרים נדרש גם בפס"ר פכ"א (ק"ה ע"ב) ופ"ג (קנ"ג).

3) מכילתא שם: אנכי ד' אלהיך למה נאמר לפי שנגלה על

לא יהיה לך כו', שלא תאמר הואיל וצני הקב"ה
ליחד שמו אעשה פסל וצלם דמותו כאשר אחרים עושים
לזכרון. על פני, לזכרון פני שראית. השמר שלא יהיה לך
אף אם עשאוהו לך אחרים, לא יהיה לך מכל מקום. ואם
תאמר, לא יהיה לך, לי בביתי, אבל אם הוא בבית אחר
אלך אליו ואשתחוה, לכך נאמר לא תשתחוה להם. ואם
תאמר אם כן אשלח לו דורון, לכך נאמר ולא תעבדם. כי
אנכי אל קנא, ייאלוש בלעזו (jaloux). ד"א לא יהיה לך,
במחשבה שיש שום אלהים אחרים בעולם על פני, מלבד
שנים פנים^ט שראית אשר אמרתי לך כי אנכי הוא. ואע"פ
כן לא תעשה לך פסל אפילו לזכר שמי. ד"א לא יהיה לך
אלהים אחרים על פני, אפילו אם אתן פני בכעס עליך^י

הים כנבור עושה מלחמות . . . נגלה על הר סיני כזקן מלא
רחמים . . . שלא יתן פתחון פה לאימות העולם לומר שתי רשויות
הן אלא אנכי ד' אלהיך אני על הים אני על היבשה. דומה לזה
בפסיקות.

י"ג היינו בכחור על הים וזקן על הר סיני, עי' ההערה
הקודמת. ובפסיקות דרשו על פנים בפנים דבר ד' עמכם (דברים
ה' ד') שנראה להם בזמנים שונים בדמיות ובפנים הרבה.

י"ד גם בכמ"ד דורש שפנים הוא כעס, וז"ל בפ"ד סימן ו':
אל תבהל מפניו תלך (קהלת ה') אם יכעס עליך בשר ודם כדו
להעבירך על חוקי התורה אל תתבהל מכעסו כדו שתלך בעצתו
כמ"ד אשר לא הלך בעצת רשעים (תהלים א' א'), ואין פניו אלא כעסו
כמ"ד וצלם אנפיהי אישתני (דניאל ג'), הו' מפניו תלך. אל תעמוד
בדבר רע . . . שלא תתיירא מאותו דבר רע שיאמר לך שישרפך
ויהרנך ויעשה לך יסורים קשים אם לא תתקיים גזירתו ויפחידך שאין
אלוה בעולם שיוכל להצילך מידו . . . והוא משום אל לבו אם היום
אעבור על המצות ויש לי עת לעשות חפצי ואין מי שימחה בידי,
למחר יבא עת שיעשה הקב"ה בו משפט על שעבר על תורתו . . .
כל זה שוה להמדרש שלפנינו.

ויהרגוך אם לא תעבוד אלהים אחרים, השמר שלא יהיה לך אף להנצל, כי בכל יעבר ואל יהרג חוץ מע"ז^(א). ואם תנצל, פעם אחרת אפגשך ולא תוכל להנצל, אם כן תפסיד העוה"ז והעוה"ב.

לא תשא, לפי שהוזהר ליחד שמו של מקום ולא יוכל לעשות צלם לזכרון, יכול ישא שמותיו של הקב"ה עליו, ת"ל לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, לתנם, שמא לא תשמע (צ"ל תשא) במהרה. אבל תפלין וציצית אתן לך לשאת אותם לזכרון שמי והמצות. ד"א לא תשא, לא תקבל שם הקב"ה מפי שום אדם שיוזכרנו לשוא, כמו כי תשא את ראש (שמות ל' י"ב), שכל השומע אזכרת שמו של הקב"ה מפי חברו חייב לנדותו^(ב).

זכור, לפי שאמר שאסור לעשות שום צלם אפילו לזכר הקב"ה, אמר זכור את יום השבת, אם תפיץ אתה לעשות זכר נחמד להקב"ה ושיהפוך בו, זכור את יום השבת, שאף מיום ראשון מצוה לחשב לכבוד שבת, כי הני בני לודייקי שהיו טבחים מצאו חתיכת בשר נאה אמרו זו לשבת^(ג), ומצאו למחר נאה הימנה אמרו זו לשבת. זכור נאמר כאן ובמקום אחר נאמר שמור (דברים ה' י"ב), אם די בזכירה אין צריך שמירה, ואם שמירה אין צריך (די ב) זכירה, הרי שזה סותר את זה, לכך אמרו רבותינו זכור ושמור בדבור אחד נאמרו^(ד). וזכרהו על היין לקדשו ושמרהו מלחלו. כיצד אם על המלאכה רוצה לומר הרי מצינו כל העושה בו מלאכה יומת (שמות ל"ה ב'), אלא לעשות שמירה על שמירתו כאשר מצינו מפורש

(א) מנהדרין ע"ד ע"א.

(ב) נדרים ז' ע"ב.

(ג) שבת ק"ט ע"א ב"ר פי"א.

(ד) מכילתא.

בדברי קבלה: אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי וקראת לשבת ענג לקדוש ישראי (צ"ל ה') מקבד וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר אז התענג וכו' (ישעיה נ"ח י"ג), פי' אם תשיב משבת רגלך שלא תטריח עצמך אפילו בתוך התחום. ד"א שלא תפסיע פסיעה נסה שהיא נוטלת אחת מחמש מאות ממאור עיניו של אדם²²). עשות חפצך, חפצך אסורין אבל חפצי שמים מותרין²³, כדאמי' הולכין לטרטראות ולקרקסאות לפקח על עסקי רבים בשבת²⁴). וקראת לשבת ענג, שאסור לענות נפשו ולצער עצמו אבל צריך לאכול בטרם [שש] שעות או יחשב לו תענית כדאיתא בירושלמי כל האוכל משש שעות ולמעלה כאלו התענה כל היום כולו²⁵). וגם אמרו כל האוכל מדי [מו'] שעות ולמעלה כאלו זורק אבן לחמת²⁶). ענג שבת וזמן אכילה הוא בבקר. לקדוש ה' מקבד, שצריך ללכת לקראת הכלה ערב שבת בבגדים נאים²⁷). וכבדתו מעשות דרכיך, שלא תאמר יום א' אלך למקום פלוני. ממצוא חפצך, שלא תאמר יום פלוני אעשה כך וכך. ודבר דבר, דברים שאין בהם שמחה. ואם תעשה כך אז תתענג על ה'.

כ ב ד א ת א ב י כ ו א ת א מ כ , לפי שהזהיר בכבוד שבת טוב שתעשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות²⁸ לא

22) ברכות מ"ג ב'.

23) שבת ק"ג ע"א.

24) כתובות ה' ע"א.

25) בירוש' תענית פ"ג ה"א: אסור להתענות עד שש שעות

שבת . . .

26) שבת י' ע"א.

27) שבת ק"ט ע"א. ושם ק"ג ע"א: וכבדתו מעשות דרכיך

שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול וכי הא דרבי יוחנן קרי למאניה מכבדותי.

28) פסחים ק"ג ע"א.

אתה ולא אביך ואמך שחייב אתה במזונותם, כדאמי בירושלמי,
 אמר ר' יודן ולואי דתהון כל שמעתתהון בידי כי הא דכופין
 את הבן לזון את האב^כ, לכך נאמר כבוד את אביך. כבוד,
 כאן נאמר כבוד, ובמקום אחר נאמר איש אביו ואמו (צ"ל
 אמו ואביו) תיראו (ויקרא י"ט ג'), מהו כבוד ומהו מורא,
 כבוד, מאכילו ומשקהו, מנעילו ומכסהו. מורא, לא ידבר
 בפניהם ולא ישב במקומם ולא יזכירם כי אם לשבח^ל. וצריך
 לכבדם בסבר פנים יפות, כדאמי יש מטחינו ברחים ומכניסו
 לגן עדן, ויש מאכילו פיסיוני ומטרידו לגיהנם ומוקי מעם
 כשאינו מראה לו פנים יפות^ל. ועד כמה הוא כבוד פליגי
 בה אמוראי חד אמר עד שתסתר לחיו, וחד אמר עד
 שתטל ותזרוק צרור כסף לים. וראה כמה גדול כה של כבוד
 אב ואם שאפילו גוים מקבלין בה שכר, כי ההוא גוי דהוה
 באשקלון דמא בן נתינה כו^ל. ומצות כבוד אב ואם אין
 לה(ם) שיעור, ואפילו הוא תלמיד חכם כדאמי גבי ר' ישמעאל
 כי הוה שמע קל כרעיה דאמיה אמר איקום מקמיה שכינה
 דאתיא^ל.

למען יאריכון ימיך, פי' מתן שכרך אף בעולם
 הזה. וכן גבי שלוח הקן והארכת ימים (דברים כ"ב ז')
 ללמדך מתן שכרן של מצות שהשוה הקלה שבמצות
 לחמורה שבהן.

לא תרצה, אפי' שהזכר (צ"ל שהוזהר) בכבוד
 אב ואם אל תאמר אהרוג את זה שבייש אבי, לכך נאמר

כ) ירושלמי פאה פ"א ה"א, אצלנו הגירסא ר' יוסי ביר' בון.

ל) על פי תורת כהנים שם וקידושין ל"א ע"ב.

לא) קידושין שם. הטעם מפנים יפות הוא בירושלמי פ"אה שם.

לב) ירושלמי שם.

לז) בקידושין שם הגירסא רב יוסף כי הוה שמע קל כרעא

דאמיה. . .

לא תרצה. וא"ת לא אהרגנו אבל בשת אעשה לו להנאיף את אשתו לכך נאמר לא תנאף. וא"ת לכל הפחות אזיקנו בממונו לכך נאמר לא תגנוב, ואתה (צ"ל וא"ת) אזיקנו בעדותי לכך נאמר לא תענה, ואף לא תחמד. ואף כי זה הרבור הוא האחרון אל יהי נקל בעיניך כי הוא חמור מכולם ומביא לידי העברת כל העשרת [ה]דברות. על ידי חמוד כופר באנכי ועובד ע"ז ע"י חמוד הממון, כאשר בינינו רבים ונשתמדו פן יאבדו ממונם. ולא תשא, עוברים שבועות פן ישלמו. מתללים שבתות וגונבים בשעה שבני אדם ישנים ומתפללים או מרודים בענג שבת, ואינם מכבדים [אב ואם] שחומדין לירש ממונו והורגין אותו או אחדים או גונבים ממונם, או מנאפין נשותיהם, שחומדין אותן ומעידין שקר על בעליהן להורגן כדי שיקחו נשותיהן לנשים. הרי למדת כי החמוד מביא לידי גדולה (צ"ל גולה), ע"כ ילמד אדם עצמו לשמוח במה שחננו הבורא ולא תעלה קנאתו על טמון חברו, כי מה יועיל לו חמוד דבר, שלא תתקיים בידו רק העבירה, אבל השמה במה שחננו הבורא עליו נאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קכ"ח ב') אשריך בעולם [הזה] וטוב לך לעולם הבא^{לד}. פירוש המחזור כ"י שלי מדף נ"ד ע"ב ואילך.

---

^{לד} אבות פ"ד וש"מ. גם בפס"ר ובמעשיות לעשרת הדברות אמרו כי בדבור לא תחמד נכללו כל הדברות. ע"י מאמרי "מדרש לכו נרננה ומדרש הרנינו" בהחוקר שנה א' מחברת שלישית.